

НУБІП України

НУБІП України

**МАГІСТЕРСЬКА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА**

**Д.07 - МР. 1739 «С» 2020.11.12-003. ПЗ**

**Слюсаренка Владислава Станіславовича**

**2021 р.**

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І  
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ  
Економічний факультет

УДК 330.35:336-044.372

ПОГОДЖЕНО  
Декан економічного факультету

ДОПУСКАЄТЬСЯ ДО ЗАХИСТУ  
Завідувач кафедри фінансів

Діброва А.Д.

Давиденко Н.М.

(підпис)

(підпис)

“ ” 2021 р.

“ ” 2021 р.

МАГІСТЕРСЬКА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему «Фінансові кризи в контексті циклічності економічного  
розвитку»

Спеціальність 072 Фінанси, банківська справа та страхування  
(код і назва)

Освітня програма Фінанси банківська справа та страхування  
(назва)

Орієнтація освітньої програми освітньо-професійна

Гарант освітньої програми  
д.е.н., професор

Худолій Л.М.  
(ПІБ)

Керівник магістерської кваліфікаційної роботи  
к.е.н., доцент

Мрачківська Н.К.  
(ПІБ)

Виконав

Слюсаренко В.С.  
(ПІБ студента)

КИЇВ – 2021

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ  
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ  
Економічний факультет

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри фінансів

д.е.н., проф. Давиденко Н.М.  
(підпис)

2021 року

ЗАВДАННЯ

ДО ВИКОНАННЯ МАГІСТЕРСЬКОЇ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ  
СТУДЕНТУ

Слюсаренку Владиславу Станіславовичу  
(прізвище, ім'я, по батькові)

Спеціальність 072 Фінанси, банківська справа та страхування  
(код і назва)

Освітня програма Фінанси, банківська справа та страхування  
(назва)

Орієнтація освітньої програми освітньо-професійна  
(освітньо-професійна або освітньо-наукова)

Тема магістерської кваліфікаційної роботи «Фінансові кризи в контексті циклічності економічного розвитку»  
затверджена наказом ректора НУБіП України № 1739 «С» від 2020.11.12 р.

Термін подання завершеної роботи на кафедру 2021.11.10 (рік, місяць, число)

Вихідні дані до магістерської кваліфікаційної роботи: статистичні дані НБУ, Міністерства Фінансів України, Держкомстату України, світових рейтингових агентств, нормативно-правова база.

Перелік питань, що підлягають дослідженню:

1. Теоретичні аспекти вивчення фінансових криз як економічного явища
2. Аналіз кризових явищ світової економіки
3. Напрямки удосконалення антикризового управління у світовій економіці

Перелік графічного матеріалу (за потреби): дані Міністерства Фінансів, світових агентств, інтернет-джерел, Державної служби статистики України.

Дата видачі завдання "25" жовтня 2020 р.

Керівник магістерської кваліфікаційної роботи

(підпис)

Мрачковська Н.К.  
(прізвище та ініціали)

Завдання прийняв до виконання

(підпис)

Слюсаренко В.С.  
(прізвище та ініціали студента)

## РЕФЕРАТ

Магістерська робота на тему: «Фінансові кризи в контексті циклічності економічного розвитку» складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури і викладено на 85 сторінках комп'ютерного тексту, що містить 6 таблиць, 11 рисунків.

Метою магістерської кваліфікаційної роботи є визначення напрямів удосконалення сучасних аспектів антикризового управління.

Предметом дослідження виступають теоретичні та практичні щодо наявності фінансової кризи в контексті циклічності економічного розвитку аспекти антикризового управління.

Об'єкт дослідження – фінансові кризи у відображенні процесів економічної циклічності.

Методи дослідження: під час використання роботи були використані наступні методи: монографічний метод дослідження, який використовується для аналізу фінансових криз; причинно-наслідковий та функціональний аналізи при дослідженні закономірностей розвитку світової економіки; методи порівняння, аналізу і синтезу – для виявлення спільних та відмінних рис у наукових підходах до питань світового досвіду антикризового управління; індукція, дедукція – для узагальнення та при формуванні висновків.

Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків. В першому розділі розглянуто теоретичні аспекти вивчення фінансових криз як економічного явища. У другому розділі проаналізовано кризові явища світової економіки. У третьому розділі наведені напрямки удосконалення антикризового управління у світовій економіці.

Ключові слова: ФІНАНСОВІ КРИЗИ, ГЛОБАЛІЗАЦІЯ, ЦИКЛІЧНІСТЬ КРИЗ, АНТИКРИЗОВЕ УПРАВЛІННЯ.

# ЗМІСТ

# НУБІП України

ВСТУП 6

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ФІНАНСОВИХ КРИЗ ЯК ЕКОНОМІЧНОГО ЯВИЩА 10

1.1. Сутність фінансових криз у економіці: фази і види циклів 10

1.2. Структурна класифікація фінансових криз 17

1.3. Закономірності розвитку світової економіки 25

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ КРИЗОВИХ ЯВИЩ СВИТОВОЇ ЕКОНОМІКИ 34

2.1. Світова фінансова криза у відображенні процесів економічної циклічності 34

2.2. Оцінка фінансових криз: причини і проблеми 38

2.3. Глобальна фінансова криза та її наслідки для країн, що розвиваються 45

РОЗДІЛ 3. НАПРЯМКИ УДОСКОНАЛЕННЯ АНТИКРИЗОВОГО

УПРАВЛІННЯ У СВИТОВІЙ ЕКОНОМІЦІ 51

3.1. Світовий досвід антикризового управління 51

3.2. Державні заходи в процесі протистояння кризовим явищам 59

3.3. Трансформація антикризового управління в антикризове бізнес-

регулювання 65

ВИСНОВКИ 74

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ 78

# НУБІП України

# НУБІП України

## ВСТУП

Актуальність проблеми. Незважаючи на багаторічну історію існування ринкових відносин, проблеми дослідження динаміки економічного розвитку залишаються однією з найгостріших фундаментальних проблем сучасності. В даний час в теорії фінансових циклів залишаються невирішеними такі питання, як природа факторів, які зумовлюють економічні коливання, механізми синхронізації світових економічних процесів, заходи регулювання циклічності економічного розвитку, а також характер світового економічного циклу і світової фінансової кризи, як її складової.

Циклічність розвитку сучасної економіки за останні десятиліття еволюціонувала і придбала нові особливості. На тлі процесів глобалізації та становлення глобальної економічної системи, як вищої ієрархічної ланки економічної системи і якісного стану світової економіки, економічні цикли придбали планетарні масштаби. Глобальні економічні цикли простежуються в динаміці валового внутрішнього продукту (ВВП), споживчих витратах, рівнях інфляції та безробіття, темпах зростання окремих галузей економіки та інших показниках економічного розвитку на національному, регіональному та глобальному рівнях.

Питання про те, чи здатна сучасна економіка розвиватися без криз, залишається неоднозначним і дискусійним. Історія ж говорить про те, що світова економіка виявилася не в силах уникнути як мінімум тих серйозних спадів, які можна було спостерігати протягом трьох останніх десятиліть. Зазначені економічні цикли середньою тривалістю близько 40 років іменуються циклами Жюгляра (прізвищем французького економіста, який детально описав їх). Він також звернув увагу на те, що такі цикли супроводжуються коливаннями рівня завантаження виробничих потужностей і товарних запасів. Це відповідає подіям річної давнини, коли глобальний спалах COVID-19

зупинив ряд виробництв по всьому світу і сприяв розпродажу складських запасів широкої номенклатури різних товарних груп.

Методологічні основи циклічності розвитку економічних систем були закладені представниками різних економічних шкіл: К. Жюгляр, М. Калецкі,

Дж. Кейнс, Д. Кітчин, П. Кругман, С. Ковалем, Ф. Кюдландом, Р. Лукасом, К. Марксом, Л. Мізесом, Х. Мінскі, Е. Прескоттом, П. Самуельсоном, Є. Сімонді, М. Туган-Барановським, І. Фішером, М. Фрідменом, Р. Харродом, Дж. Хіксом, Р. Ходріком, Й. Шумпетером та ін.

Сутність і прояви циклічності розвитку економічних систем в історичному аспекті, аналіз світового і національного досвіду боротьби з нею

досліджувалися такими вченими, як А. Анікін, Е. Варга, А. Вдовиченко, Н. Делягін, В. Дмитрієв, М. Дьомін, Н. Ільїн, М. Кондратьєв, А. Коротаєв,

Н. Мельник, Ю. Панарін, В. Петухов, В. Попов, І. Пригожин, К. Рудий, Т. Савченко, А. Чижевський, Я. Усенко, Ю. Яковець, І. Бланк, А. Поддєрьогін,

Г. Стасюк, В. Гриньов та багато інших.

Дослідженню проблем циклічно-кризового розвитку присвятили численні праці такі вчені як Л. Антонюк, В. Беверідж, А. Бернс, Дж. Вейд,

В. Вернадський, К. Віксель, У. Гершел, Д. Гобсон, В. Джевонс, Р. Елліот, Г. Кассель, Дж. Кейнс, С. Кузнець, С. Мельник, Е. Менсфілд, У. Мітчелл, Пігу,

А. Поручник, С. Ракет, А. Тойнбі, О. Тоффлер, А. Філіпенко, Г. Хаберлер, Ф. Хайек та ін.

На розкриття сутності фінансових криз, виявлення та оцінку умов їх поширення та розробку механізмів подолання наслідків орієнтовано науковий

пошук А. Бенерджи, М. Бордо, А. Веласко, П. Гальперіної, П. Гарбера, С. Гарлача, Дж. Гелбрейта, В. Гєєця, А. Грязнова, П. Кругмана, В. Мазуренка,

Р. Манделла, П. Массона, О. Мозгового, М. Монтеса, Є. Панченка, Е. Роуза, Ю. Руденка, Ф. Сметса, Дж. Сороса, Дж. Стігліца, Я. Столярчук, Н. Стукало,

Р. Флада, М. Фрідмана, Д. Хендерсона, Р. Ченга, А. Шварца та ін.

Попри ґрунтовні та багатоаспектні дослідження етап очевидною криза економічної парадигми і відсутність загальноприйнятої теорії економічних

циклів, яка б змогла описати економічні процеси на рівні, достатньому для розробки виваженої та обгрунтованої політики стабілізації економічного розвитку. Цей факт обумовлює актуальність подальшого дослідження

циклічності розвитку економічних систем: переосмислення теоретичних

положень вимагають сама природа економічних циклів і фундаментальні закономірності їх функціонування, які б найбільш повно відбивали об'єктивну реальність і сприяли виробленню виваженої політики мінімізації негативних наслідків циклічності глобального розвитку.

**Метою магістерської кваліфікаційної роботи** є визначення напрямів удосконалення сучасних аспектів антикризового управління.

Відповідно до мети дослідження поставлені наступні завдання:

- визначити фази і види економічних циклів;
- виявити поняття і сутність фінансової кризи;
- охарактеризувати закономірності розвитку світової економіки;
- дослідити світові фінансові кризи у відображенні процесів економічної циклічності;
- зробити діагностику причин і проблем сучасних світових криз;
- проаналізувати наслідки глобальної фінансової кризи для ринків, що розвиваються;
- провести аналіз світового досвіду антикризового управління;
- обгрунтувати трансформацію антикризового управління в антикризове бізнес-регулювання.

**Об'єкт дослідження** – фінансові кризи у відображенні процесів економічної циклічності.

**Предметом дослідження** виступають теоретичні та практичні щодо наявності фінансової кризи в контексті циклічності економічного розвитку аспекти антикризового управління.

При підготовці дослідження використовувалися загальнонаукові і спеціальні методи: монографічний метод дослідження, який використовується для аналізу фінансових криз; причинно-наслідковий та функціональний аналізи



при дослідженні закономірностей розвитку світової економіки; методи порівняння, аналізу і синтезу – для виявлення спільних та відмінних рис у наукових підходах до питань світового досвіду антикризового управління; індукція, дедукція – для узагальнення та при формуванні висновків.

Наукова цінність отриманих результатів полягає в тому, що:

- удосконалено систему передумов, чинників та особливостей механізмів протидії фінансовим шокам для ринків, що розвиваються;

- дістало подальший розвиток обґрунтування напрямів трансформацію антикризового управління в антикризове бізнес-регулювання.

**Практичне значення одержаних результатів** полягає в тому, що пропозиції, надані у дослідженні, можуть бути використані при розробці сучасних механізмів трансформації антикризового управління в антикризове

бізнес-регулювання у нашій країні. Також результати дослідження можуть

використовуватися у навчальному процесі при викладанні дисциплін

«Міжнародна економіка», «Міжнародні фінанси», «Фінанси зарубіжних корпорацій», «Фінансові системи зарубіжних країн» у вищих навчальних

закладах.

**Структура роботи.** Дослідження складається зі вступу, трьох розділів

(9 підрозділів), висновків і списку використаних джерел.

# НУБІП України

## РОЗДІЛ 1

### ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ФІНАНСОВИХ КРИЗ ЯК ЕКОНОМІЧНОГО ЯВИЩА

#### 1.1. Сутність циклічності економіки: фази і види циклів

Сучасна теорія економічного розвитку охоплює досягнення з широкого спектру галузей знань, і, перш за все, ті, які стосуються нелінійних процесів у природі і в суспільстві. Це дозволяє розширити концептуальний горизонт інноваційного розвитку економічних систем в умовах глобалізації та посилення конкуренції на внутрішньому і зовнішньому ринках. З одного боку, еволюційні системи зазвичай мають стійкі структури, але з іншого боку, руйнування структури і встановлення іншої нової структури також типові. У той же час процес еволюції системи носить циклічний характер і може бути описаний як ряд плавних і різких фаз.

Головним предметом спору в теоріях економічного розвитку виступає природа економічних коливань навколо довгострокового тренду [7]. Згідно з цим критерієм всі теорії можна розділити на два типи:

- теорії, засновані на екзогенних факторах, що викликають економічні коливання;
- теорії, засновані на ендогенних факторах.

Аналогічно класифікують і фактори економічних коливань: ті, що впливають з боку сукупного попиту, і ті, що впливають з боку сукупної пропозиції.

Розглянемо ці теорії економічних циклів.

1. Модель мультиплікатора-акселератора П. Самуельсона. Основною теорією економічних циклів, що базується на ендогенних факторах, є модель мультиплікатора-акселератора. Відповідно до цієї моделі, економічні цикли описуються з позиції взаємодії інвестиційного мультиплікатора (кожна одиниця інвестицій викликає кратне економічне зростання, тобто економічне

зростання буде більш значним, ніж зростання інвестицій, яке його викликало) і акселератора (позитивний ефект фіксованого обсягу інвестицій на економічне зростання) [69, с. 75].

2. Теорія реальних ділових циклів (ТРДЦ) є домінуючою теорією економічних циклів, заснованою на екзогенних факторах. Вона була розроблена в рамках нової класичної школи М. Фрідменом і Р. Лукасом, які описували економічні коливання з позиції недосконалої інформації та некоректного сприйняття реальних зарплат протягом економічного циклу. Подальший розвиток ця теорія отримала завдяки праці Ф. Кюдланда і Е. Прескотта «Час побудувати і агрегувати коливання» (Time to Build and Aggregate Fluctuations [60, с. 1345]), за яку вони отримали Нобелівську премію в 2004 р.

Сутність теорії реальних ділових циклів полягає в тому, що економічні коливання пояснюються з боку екзогенних факторів, які впливають на економічну активність, якими, зокрема, є технологічні шоки, зміни грошово-кредитної політики держави або шоки в пропозиції праці («сплески народжуваності»). Основним припущенням теорії реальних бізнес-циклів є існування спонтанних технологічних шоків, які безпосередньо впливають на ефективність праці і капіталу. У свою чергу, зміна ефективності праці і капіталу впливає на прийняття рішень економічними агентами щодо того, на скільки потрібно більше / менше виробляти / споживати товарів і послуг, що, в кінцевому підсумку, позначається на економічних показниках. Слово «реальні» в цьому контексті відображає припущення про те, що ринок знаходиться в стані рівноваги і висловлює оптимальну реакцію ринкових агентів на поточну структуру і стан економіки.

Циклічність економічної активності виникає через інертність реакції економічних агентів, а також нееластичність деяких економічних показників.

Хоча теорія реальних бізнес-циклів є однією з панівних в сучасній економічній науці, її висновки досить суперечливі. Як критичні зауваження до цієї теорії виділяють такі:

- теорія передбачає існування спонтанних технологічних шоків, коли самі представники теорії були не в змозі зіставити конкретні технологічні шоки з реальними коливаннями економіки [72, с. 23]. Крім того, пояснення зниження економічної активності з боку технологічних шоків, на нашу думку, є не цілком

логічним;

- безробіття в контексті цієї теорії носить добровільний характер і є результатом рішення, яке було прийнято на основі порівняння оплати праці в наступних періодах часу. Так, П. Кругман справедливо зазначив, що 25% -й рівень безробіття під час Великої депресії 1933 р. означав би масове рішення

взяти «довгі канікули» [52].

- гнучкість зарплат у короткостроковому періоді заперечується новими класиками економічної науки [71, с. 1750].

3. Австрійська теорія бізнес-циклів (АТБЦ) була сформульована в рамках австрійської економічної школи і на перших етапах розвивалася Д. Мізесом і Ф. Хайєком. В рамках австрійської теорії бізнес-циклів коливання економічної активності є наслідком надмірного зростання обсягів банківського кредиту, що був викликаний штучно заниженими процентними ставками [64]. Прихильники цієї теорії стверджують, що тривалі періоди низьких процентних ставок і багаточисленних кредитів ведуть до підвищення рівня волатильності економічної активності і дисбалансу між обсягом заощаджень та інвестицій [72].

За цією теорією економічний цикл виникає відповідно до такого алгоритму. З метою максимізації свого обігу і, як наслідок, прибутку банки встановлюють низькі процентні ставки і тим самим штучно розширюють обсяг попиту на позикові кошти. В цих умовах виникають помилкові економічні сигнали, які створюють ілюзію процвітання і надійності поточного стану економічної системи, вводять економічних агентів в оману, внаслідок чого вони починають нарощувати інвестиції в основний капітал. Завдяки тому, що низькі процентні ставки були створені штучно, проекти, які раніше були

неприбутковими, починають отримувати фінансування. Такі інвестиції відповідно до теорії, називають помилковими (malinvestments).

У довгостроковому аспекті ця теорія маніпулює поняттями «заощадження» і «процентна ставка». Так, згідно з АТБЦ, заощадження – це

надлишок вартості, який залишився після споживання, тобто якщо заощадження починають рости, це означає, що економіка процвітає, і навпаки.

Зростання економіки асоціюється з низькими процентними ставками через великі обсяги заощаджень. З огляду на це, часткове резервування і державні інтервенції створюють помилкові сигнали для економічних агентів.

Низькі процентні ставки нівелюють стимули зберігати великі заощадження і змушують економічних агентів інвестувати в ризиковані проекти, що знижує рівень стабільності всієї економічної системи, а найменші шоки можуть привести до кризових явищ.

Як найбільш ґрунтовну критику на адресу австрійської теорії бізнес-циклів наводяться такі аргументи:

- економісти висувають свої сумніви з приводу того, що АТБЦ вимагає, щоб банки та інвестори постійно приймали неправильні рішення під час бумів, тобто діяли ірраціонально [41];

- П. Крутман стверджує, що АТБЦ не може пояснити причини коливань зайнятості людей протягом економічного циклу. Так, він вважає, що перерозподіл ресурсів під час кризи, відповідно до теорії, має збільшувати зайнятість в галузях, що виробляють товари народного споживання, в той час як витрати зменшуються в усіх секторах під час рецесії [59];

- Б. Каплан заперечує тезу, що штучно низькі процентні ставки викликають помилкові інвестиції при зростанні економічної активності [41].

4. Гіпотеза фінансової нестабільності (ГФН) Х. Мінскі аналізує коливання економічної активності з позиції чергування стійкого і нестабільного станів

фінансової системи, яка описує життєвий цикл економічної системи. Х. Мінскі відзначав, що фінансова система коливається між двома станами – стійким і

нестійким. Такі коливання – важлива, невід’ємна частина процесу, що генерує цикли ділової активності [62, с. 6].

Згідно ГФН, ключовим фактором, який призводить до кризи, є накопичення боргу приватним сектором. З огляду на це Х. Мінські виділив три типи позичальників з метою позики і можливістю сплати кредиту і відсотків за ним (рис. 1.1):



Рис. 1.1. Типи позичальників згідно ГФН

- хеджувальні позичальники (Hedge borrowers) – можуть оплатити як кредит, так і відсотки за ним, виходячи з існуючого рівня платоспроможності та грошових потоків;

- спекулятивні позичальники (speculative borrowers) – можуть оплачувати відсотки по кредитах, проте потребують постійної реструктуризації боргу і відстрочки платежу для погашення кредиту;

- пірамідальні позичальники (ponzi borrowers) – не в змозі оплатити ні кредит, ні відсотки за ним. В основі отримання кредиту цим типом позичальників лежить припущення про подальше зростання ціни об’єкта інвестування, в той час як їх поточний рівень доходу не в змозі забезпечити регулярні виплати по кредитах [62, с. 1].

Таким чином, економічна система, згідно з цією теорією, продовжує зростати до тих пір, поки збільшується ціна інвестиційних об’єктів пірамідальних позичальників. Як тільки ціна перестає рости, пірамідальні

позичальники вже не можуть рефінансувати кредит, навіть якщо здатні покрити відсотки за ним. Як наслідок, вся фінансова система починає валитися за принципом доміно і в кінцевому підсумку може навіть призвести до банкрутства хеджувальних позичальників [62, с. 7].

ГФН довгий час була лише теорією і не мала математичної моделі, що описує поведінку позичальників у рамках цієї теорії. Інтерес до ГФН виріс після Світової фінансово-економічної кризи 2007-2009 рр. Так, деякі вчені пов'язують типи позичальників, які були запропоновані Х. Мінські, з реальними аналогами іпотечних позичальників [21].

Альтернативними теоріями, що пояснюють причини економічних циклів, в даний час виступають:

- «теорія боргової дефляції» І. Фішера, що описує економічні цикли з позиції кредитного циклу [47, с. 337];

- кредитні цикли Кіотаки-Мура, що характеризують вплив надмірної секторизації на формування економічного циклу [57, с. 211];

- «теорія рефлексивності» Дж. Сороса, яка описує економічні цикли з позиції позитивних і негативних зворотних зв'язків [27, с. 114];

- «політично обумовлені економічні цикли» М. Калецькі, які розглядають економічні цикли з позиції зміни політичної влади в державі [54, с. 322];

- земельні цикли М. Джорджа, за яким економічні цикли є результатом коливання цін на землю [51, с. 56];

- цикли сонячної активності В. Девонса [53, с. 226].

Таким чином, економічні цикли носять періодичний, хоча і не строго регулярний характер (тривалість наступного періоду може відрізнятись від тривалості попереднього).

Типовий економічний цикл повинен містити в собі одну фазу буму (період активного економічного зростання) і кризи. Економічні цикли

простежуються в коливаннях темпів зростання ВВП навколо довгострокового тренда, хоча вчені-економісти використовують й інші показники для ідентифікації циклів, такі як рівень безробіття та інфляції, темпи зростання

промислового виробництва, динаміка цін на біржові товари, рівень процентних ставок та ін.

Характеристика циклічної динаміки розвитку глобальної економічної системи за фазами економічного циклу наведена в таблиці 1.1 [23].

Таблиця 1.1

### Характеристика циклічної динаміки розвитку глобальної економічної системи за фазами економічного циклу

Фаза	Характеристика
Фаза зростання	Збільшення світового попиту і середньосвітових темпів інфляції, що супроводжується зростанням обсягу світового виробництва і зростанням рівня безробіття
Фаза піку (буму)	Світовий попит досягає, а потім перевищує стійкий рівень виробництва (потенційний рівень ВВП). Рівень вимушеного безробіття знаходиться на мінімальній позначці, в той час коли поява надлишкового попиту призводить до зростання загального рівня цін. Зростання кількості злиттів і поглинань, обумовлене наявною потребою, з метою мінімізації рівня постійних витрат.
Фаза кризи	Сукупний попит падає, викликаючи спочатку падіння виробництва і зайнятості, а потім падіння загального рівня цін.
Фаза депресії	Період стрімкого падіння агрегованого попиту, який супроводжується дуже низьким рівнем випуску продукції та найвищим рівнем вимушеного безробіття. Активізація кількості злиттів і поглинань, обумовлена великою кількістю банкрутств і негативним рівнем операційного прибутку малих підприємств.

Отже, динаміка розвитку світової економіки має циклічний характер, що відповідає концепції економічних циклів, описаних в економічній літературі.

Таким чином, можна підсумувати, що економічний цикл представляє собою особливий тип періодичних коливань економічної активності навколо довгострокового тренда, що були викликані особливостями функціонування власне економічної системи і зовнішніх факторів, які проявляються у волатильній природі більшості макроекономічних показників.



## 1.2. Види та характерні особливості фінансової кризи

Під фінансовою кризою розуміють кризу, що системно охоплює кредити, міжнародні фінанси, інститути фінансового сектора, фінансові ринки, корпоративні, муніципальні та державні фінанси [5]. Фінансовими кризами також називають крах фондового ринку. Дані кризи можуть бути в будь-якому секторі економіки, приводячи до таких негативних явищ, як зниження рівня добробуту, зростання безробіття і спад виробництва. Однак якщо розглядати кризу з іншого боку, як, наприклад, стимул розвитку, то криза відновлює порушені закони руху економіки і допомагає подальшому її розвитку [31, с. 453].

Теорії, що вивчають кризові явища, розрізняють фінансові кризи в залежності від причин виникнення, а також від механізму розвитку.

У вітчизняній науці фінансову кризу найчастіше уподібноють елементу економічної кризи і ділять її на фінансову, валютну, банківську і біржову кризи. Причому фінансова криза виражається в порушенні стабільності в самих фінансах, а біржова криза виноситься за рамки фінансової кризи [30, с. 103].

Найбільш вона характеризується наступними рисами:

- на фондовій біржі – різке падіння курсів цінних паперів і значне скорочення їх емісії;
- у сфері комерційного кредиту – примусова ліквідація старих боргових зобов'язань шляхом масових банкрутств боржників і майже повне припинення продажу товарів у кредит;
- у сфері «банківського» кредиту – «заморожування» банківських активів (перетворення великої частини позик та інвестицій у неліквідні статті), вимушена ліквідація частини банківських кредитів, гостра нестача позичкового капіталу і різке підвищення норми відсотка, масове вилучення вкладів з банків, масовий крах банків;

- у сфері міжнародного кредиту – раптовий розрив міжнародних кредитних зв'язків, різка пасивність платіжних балансів, значне скорочення експорту капіталу [34, с. 229].

А.В. Анікін [1] виділяє наступні сторони фінансової кризи: бюджетну, банківську, грошового обігу, валютну і біржову – і характеризує їх так:

- бюджетна криза відображає дефіцит державного бюджету, погане збирання податків, зростання державного боргу, в крайніх випадках дефолт (відмова від виплати відсотків і капіталу) за цим боргом;

- банківська (кредитно-банківська) криза – різке підвищення ставок позичкового відсотка, погіршення стану банків, масове неповернення позик, недостача капіталу і ліквідності банків, банківські банкрутства;

- криза грошового обігу – порушення грошових розрахунків в економіці, розвиток грошових сурогатів, нестача готівки (ця криза має інфляційний характер і пов'язана зі знеціненням національної грошової одиниці – загальним підвищенням рівня цін);

- валютна криза охоплює зовні фінансову сферу – погіршення платіжного балансу за поточними операціями, втеча капіталу і дефіцит платіжного балансу за капітальними операціями, виснаження валютних резервів, різке зниження курсу національної валюти (девальвація), можливе також введення і посилення валютних обмежень;

- біржова (фондова) криза – різке падіння курсів цінних паперів, особливо акцій, зменшення операцій фондового ринку, скорочення та припинення нових емісій цінних паперів, банкрутство фірм з торгівлі цінними паперами.

Інші дослідники, характеризуючи фінансову кризу, роблять упор на її данкову структуру і розглядають як приватні кризи, до яких відносять:

- фондові кризи – ринкові шоки на ринку цінних паперів (масштабні падіння курсів цінних паперів, перерви ліквідності ринку, різке зростання відсотка), що призводять до подальшого розростання кризових явищ у повномасштабну фінансову кризу. Вони можуть бути пов'язані з «мільними бульбашками», спекулятивною грою на підвищення / пониження, з рухом цін

на фондові цінності за межі, встановлені ринковою вартістю бізнесу, можуть також виникати у зв'язку зі спекулятивними атаками на паралельних ринках базисних і похідних фінансових інструментів;

- боргові кризи, які є початковою причиною фінансових криз, – фінансова ситуація, при якій група найбільших позичальників виявляється не в змозі платити за боргами і формує збитки, що призводять їх на грань дефолтів;

- валютні кризи, що формують зростання кризових явищ на інших сегментах фінансового ринку (різкі зміни курсу однієї валюти по відношенню до інших, що ведуть до істотного реструктурування системи економічних інтересів у міжнародних фінансах і у внутрішній економіці та сфері фінансів країн з валютною кризою, кризи платіжного балансу);

- банківські кризи – кризи банківського сектора, які спираються на ефект доміно, при яких накопичення проблемних активів в обмеженому числі банків і припинення їх платоспроможності призводить до банківської паніки, до масового вилучення вкладів, до різкого скорочення кредитування банками один одного та ін. і – на тлі кризи недовіри, що розвивається, – починається масове припинення платежів банками з подальшим колапсом платіжної системи та фінансових ринків;

- кризи ліквідності – гостра нездатність робити платежі, що настає в короткий час, у зв'язку з настанням ризику ліквідності, негативним фінансовим станом. На макроекономічному рівні – розлад платіжної системи, стан неліквідності у банків, гостра нестача грошових коштів в економіці для підтримки безперебійних розрахунків у господарстві.

Цікавим, на нашу думку, є різновид фінансової кризи в залежності від форм її прояву [33, с. 13]:

- криза зовнішньої заборгованості (боргова криза) – ситуація, коли якась країна або група країн не може виконувати свої міжнародні зобов'язання, погасити наданий кредит та сплатити проценти [3, с. 414] або суверенні держави або компанії приватного сектора не можуть обслуговувати запозичення від іноземних кредиторів [40, с. 2];

- бюджетна криза (криза державних фінансів) – передбачає дефіцит державного бюджету, неефективність збирання податків, зростання державного боргу, в крайніх випадках – дефолт [12];

- криза грошового обігу – пов'язана з порушенням грошових розрахунків, нестачею готівки, розвитком грошових сурогатів, зростанням цін [12];

- грошово-кредитна криза – проявляється в різкому скороченні комерційного і банківського кредитів, масовому вилученні вкладів, краху банків, гонитві за готівкою і золотом, падінні курсів акцій і облігацій [9, с. 347];

- біржова (фондова) криза – один з проявів грошово-кредитної кризи, що характеризується різким падінням курсів цінних паперів, значним скороченням їх емісії [32, с. 311], зменшенням операцій фондового ринку, банкрутством фірм з торгівлі цінними паперами [1];

- банківська криза – характеризується банкрутствами банків або втратою банками значної частини депозитів [38, с. 3]; визначається як неспроможність, що примушує банки до припинення внутрішньої конвертованості своїх зобов'язань або змушує монетарні влади втрутитися, щоб запобігти цьому шляхом розширення допомоги в широких масштабах [37, с. 10];

- валютна криза – визначається як викликана ринковими силами атака на мінову вартість валюти [40, с. 2] або різке зменшення довіри до національної валюти, яке зазвичай призводить до спекулятивної атаки на неї [43, с. 12].

На нашу думку, виділення бюджетної кризи (кризи державних фінансів) як елемента фінансової кризи не точно, оскільки вона є частиною загальноекономічної кризи. У той же час державні фінанси є важливим фактором, з яким може бути пов'язане виникнення фінансової кризи.

Під бюджетною кризою (budget crunch) розуміється різке загострення дефіциту бюджету, коли держава не може виконувати свої зобов'язання.

Причинами бюджетної кризи є хронічний дефіцит державного бюджету, викликаний падінням збирання податків через неплатоспроможність господарюючих суб'єктів і населення. Одночасне підвищення податків призводить до зростання масштабу ухилення від їх сплати, збільшення

кількості бартерних угод (процес бартеризації економіки) і формування тіньової економіки (не відображеної в бухгалтерській звітності). Держава змушена покривати бюджетний дефіцит за рахунок запозичень як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках, за якими можливе настання дефолту (технічний дефолт). Тому ми вважаємо, що бюджетна криза є складовою частиною економічної кризи.

На думку К.В. Рудого [22, с. 38], основними елементами фінансової кризи є валютна криза, банківська криза або їх комбінація – подвійна криза, а також боргова криза. У своїй роботі він звертає увагу на те, що криза грошового обігу і бюджетна криза (за класифікацією А.В. Анкіна) є лише факторами, що породжують валютну кризу. А фондову кризу він розглядає як невід’ємну передумову фінансової кризи, як специфічної, так і циклічної. При цьому наголошується, що перебіг фінансової кризи носить комплексний характер, тобто існує одночасне поєднання валютної та банківської або валютної та боргової криз, оскільки у них одні й ті ж (або подібні) обставини виникнення і розвитку [23].

Є ще локальний тип фінансової кризи, заснований на внутрішньодержавній або внутрішньорегіональній концентрації ризиків, що зачіпають одну країну або кілька країн, які не переростають у світову або міжрегіональну фінансову кризу, які не ламають основний хід руху світової економіки [25].

Ряд зарубіжних дослідників пов’язують фінансову кризу з фінансовою нестабільністю, розглядаючи падіння цін на цінні папери в якості основної форми кризи (Ф. Девіс (Philip E. Davis), С. Раделет (Steven Radelet), Дж. Сакс (Jeffrey D. Sachs))

Баррі Айхенгрін (Barry Eichengreen) і Річард Портес (Richard Portes) виділяють типи фінансової кризи у взаємозалежних елементах фінансового ринку: банківська, валютна і боргова [46].

Люк Лаевен (Luc Laeven) і Фабіан Валенсія (Fabian Valencia) [61] виділяють три самостійних типу фінансової кризи, а також їх поєднання (рис. 1.2).

Банківські кризи

Валютні кризи

Боргові кризи

Рис. 1.2. Синхронні кризи з 1970 по 2011 рр. (за Л. Лаевеном і Ф. Валенсією)

Окремі (самостійні) типи:

- валютні;
- криза суверенного боргу;
- банківські кризи.

Поєднання типів:

- подвійна криза (Twin crises):
  - а) одночасне виникнення банківської та валютної,
  - б) валютних і суверенного боргу, в) банківської та кризи суверенних

боргів;

- потрійна криза (Triple crisis) – одночасне виникнення банківської, валютної та суверенного боргу криз.

На думку Стейна Класенса (Stijn Claessens) і Айхан М. Косі (Ayhan M. Kose) [42], фінансові кризи поділяються на чотири окремих (самостійних) типу:

- валютні кризи (currency crises);
- раптова зупинка (sudden stop) – криза рахунку руку капіталів або платіжного балансу;

НУБІП України

- боргові кризи (debt crises);
- банківські кризи (banking crises).

Крім того, аналізуючи фінансові кризи, вони виявили поєднання двох

самостійних типів – подвійна криза або трьох самостійних – потрійна криза.

НУБІП України

На думку зарубіжних експертів, останнім часом спостерігається значне посилення «переплетення» різних видів валютних криз, їх тісний зв'язок з банківськими та кризою на ринку цінних паперів, поява подвійних криз, коли валютна та банківська кризи виникають одна за іншою з невеликим проміжком часу [48].

НУБІП України

У той же час відзначається, що, з одного боку, кризи взаємопов'язані між собою, з іншого – передумання однієї кризи іншій може не мати причинно-наслідкового зв'язку між ними. Це пояснюється відсутністю суворої наукової концепції з чітким і логічно збудованим понятійним апаратом, що не дозволяє економістам, які досліджують різноманіття кризових епізодів на фінансовому ринку одних і тих же країн, однаково інтерпретувати типи фінансових криз як за характером, причинами, так і за формами проявлення.

НУБІП України

Сибирка Л.А. з'ясувала, що фінансові кризи, «незважаючи на очевидну періодичність, є завжди неповторними, що обумовлюється як внутрішніми, так і зовнішніми, як суто економічними, так і неекономічними чинниками, які завжди є специфічними», що дозволило автору узагальнити структуру фінансових криз у світовій економіці (рис. 1.3) [25].

НУБІП України

НУБІП України

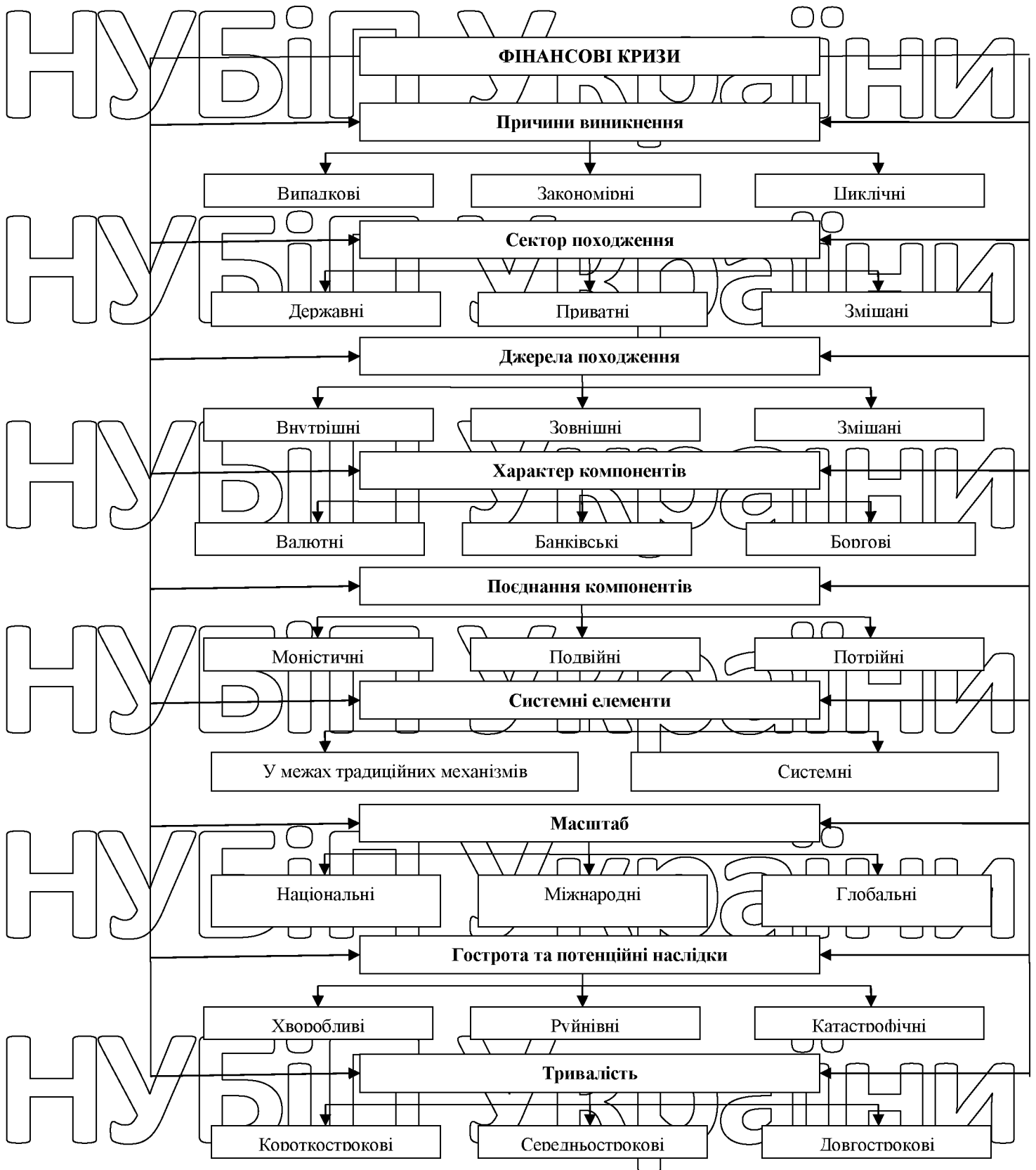


Рис. 1.3. Структурна класифікація фінансових криз у світовій економіці

Таким чином, в рамках дослідження було запропоновано узагальнене визначення: фінансова криза – це аномальний процес різкого порушення



стабільного стану фінансової системи, викликаний впливом різних несприятливих екзогенних і ендегенних шоків, що провокують її якісні та кількісні зміни і нездатність адаптуватися до нових екстремальних умов, що характеризується дестабілізацією функціонування одного або декількох сегментів фінансового ринку і фінансових інститутів, що виявляється в порушенні ліквідності та приводить до істотної зміни вартості фінансових інструментів, що супроводжується посиленням умов отримання кредиту і скороченням частки позикових коштів, збитками і банкрутствами учасників ринку, затримкою розрахунків і порушенням зв'язків між економічними агентами.

### 1.3. Закономірності розвитку світової економіки

Перші наукові праці про світові економічні процеси були написані ще за часів пізнього середньовіччя. Ці праці стали провідниками того, що світове господарство стало розглядатися в наступні періоди як історична і політико-економічна категорія. Кожен конкретний історичний етап розвитку світового господарства став ув'язуватися з певними масштабами і рівнями розвитку виробництва, інтернаціоналізацією господарського життя і соціально-економічною структурою суспільства.

Предметом дослідження світової економіки стало вивчення економічних основ світової спільноти, трансформації закономірностей розвитку світової економіки, його зв'язку з іншими сферами суспільного життя. У більш вузькому сенсі предметом вивчення стали розвиток продуктивних сил і виробничих відносин в окремих регіонах світового господарства в різні епохи і зміна способів виробництва.

Перші згадки про дослідження кризових і циклічних явищ в економіці з'явилися в роботах Ж. Сімонді, К. Родбертуса-Ягцова і Т. Мальтуса. Економістами побічних течій визнавався факт існування кризи і циклу. Представниками ж ортодоксального напрямку ідея циклічності відкидалася, бо

вона суперечила закону Ж.Б. Сея, згідно з яким попит завжди дорівнює пропозиції. У роботах А. Смита, Д. Ріккардо, А. Маршалла процеси нестабільності розглядалися як швидкоплинне явище, оскільки засновники класичної політекономічної школи ще не були свідками економічних циклів.

Теорії, які отримали останнім часом визнання, поширення і застосування у світовій економіці, представлені в таблиці 1.2.

Таблиця 1.2

### Основні теорії світової економіки та їх представники

	Класичний підхід	Кейнсіанський підхід	Нові теорії зростання
Теорія економічного зростання	Р. Солоу (1924-) (ст. «Внесок в теорію економічного зростання» - 1956 р.)	Н. Калдор (1908-1986) («Альтернативні теорії розподілу» - 1956 р.)	Г. Ромер (ст. «Ендогенні технологічні зміни» - 1990 р.)
	Я. Тімберген (1903-1994) («Про теорію економічної політики» - 1955 р.)	Дж. Робінсон (1903-1983) («Накопичення капіталу» - 1956 р.)	Ф. Агійон, П. Хоувіт (ст. «Модель зростання з творчим руйнуванням» - 1992 р.) Г. Лукас (ст. «Один механізм економічного розвитку» - 1988 р.)
Теорії економічних циклів	М.І. Туган-Барановський (1865-1919) («Промислові кризи в сучасній Англії» - 1894 р.)	Й.А. Шумпетер (1883-1950) («Теорія економіч. розвитку» - 1912 р. «Ділові цикли» - 1939 р.)	М.Д. Кондратьєв (1892-1938) (Доповідь «Великі цикли кон'юнктури» - 1925 р.)
	Г. Менша («Технологічний пат: нова хвиля базисних інновацій» - 1979 р.)	Х. Фрімен («Технічні зміни та безробіття - технологія і економічна політика» - 1977 р.)	А. Клайнхект («Інноваційні моделі і добробут: переосмислення довгих хвиль Шумпетера» - 1987 р.)
Еволюційні теорії економічної теорії	А. Алчіан (ст. «Невизначеність, еволюція і економічна теорія» - 1950 р.)	Г. Нельсон, С. Вінтер («Еволюційна теорія економічних змін» - 1982 р.)	Г. Досі («Технологічні зміни і економічна теорія» - 1988 р.)

Зазначені фундаментальні концепції щодо еволюції світової економіки в працях загальноновизнаних світових вчених показують, що світове господарство

як складна система багатосторонніх взаємодій національних економік розвивається нерівномірно і нестабільно. Супутніми елементами виступають циклічність і криза.

Протягом останніх століть вчені спостерігали і вивчали спочатку локальні, потім регіональні (міждержавні) процеси нестабільності, а потім стали досліджувати «хвилі» і наслідки світової фінансово-економічної кризи (глобального масштабу), який останнім часом став набувати системного характеру, всебічно зачіпаючи різноманітні аспекти економічного та суспільного життя.

Базисні основи неокласичної школи заклад Є. Слущкий. Його теорія ґрунтувалася на тому, що цикли є наслідком випадкових впливів на економічну систему, і це є поштовхом для циклічної моделі відгуку, проте його гіпотеза отримала визнання лише в середині ХХ ст. [26]. На часовому відрізку циклу К.

Маркс виділяв чотири фази: криза, депресія, поживлення і підйом. Криза є основною фазою циклу, вона починає і завершує промисловий цикл. Однак К. Маркс вважав, що криза також дає поштовх розвитку економіки, але цей розвиток відбувається таким чином, що зароджується нова криза. Депресія настає після кризи. У цей період виробництво вже не скорочується, а

залишається стабільним. Надлишки товарів поступово розсмоктуються ринком. Перехід до поживлення відбувається після формування «тонок зростання» в економіці. Підприємства, які приетосувалися до нових умов ринку, починають

збільшувати випуск необхідної споживачам продукції. При цьому підвищується норма прибутку, ростуть ставка позичкового відсотка і заробітна

плата, тому і починається підйом національної економіки. Рівень ВВП проходить докризову точку, виробництво нарощує темпи, ростуть зайнятість населення, попит, норма позичкового відсотка і рівень цін. Згодом розміри

виробництва перевершують рівень платоспроможного попиту, ринок насичується товарами і починається новий промисловий цикл [28].

В даний час досить широко застосовується економічна теорія і термінологія, вироблені Національним бюро економічних досліджень США

(NBER) цикл розглядається як той, що складається з наступних чотирьох фаз: дно (депресія), поживлення (розширення), вершина (пік, бум), стиснення (рецесія, спад). Для оцінки економічної кон'юнктури рекомендується

використовувати ряд найважливіших макроекономічних параметрів

(показників): ВНП / ВВП, особисті доходи, рівень безробіття, рівень цін, обсяг промислової продукції та деякі інші. За класифікацією NBER виділяють три

основних види параметрів за можливою ознакою синхронізації: відповідні, запізнелі і випереджальні. Випереджаючі індикатори досягають свого мінімуму

або максимуму перед наближенням можливо нижчої точки або піку (це зміна

грошової маси, зміни в запасах та ін.). Запізнелі індикатори досягають свого

мінімуму або максимуму після нижчої точки або піку (питомі витрати на заробітну плату, чисельність безробітних і т.п.). Індикатори, що збігаються,

змінюються паралельно з коливанням економічної активності: рівень інфляції,

обсяг промислового виробництва, ВНП / ВВП та ін. [70].

Сьогодні економічній науці відомо більше 10 типів циклічності, але найчастіше застосовуваними виступають тільки чотири: цикли Жюгляра,

Кітчина, Кондратьєва і Ковалюка. Вивчення природи і витоків промислових коливань, що відбувалися у Великобританії, США і Франції, проводив відомий

французький вчений К. Жюгляр на основі аналізу коливань цін і ставок відсотка. За великий внесок у розвиток економічної теорії промислові

коливання стали називати циклами Жюгляра. У подальшому такі цикли отримали й інші назви: «промисловий цикл», «великий цикл», «середній цикл»,

«бізнес-цикл». Дж. Кітчін особливу увагу приділяв коротким хвилям з тривалістю від 2 до 4 років, у своїх дослідженнях їм за основу були взяті ціни

на реалізовані товари і фінансові рахунки [56, 58]. У своїй роботі «Національний дохід» С. Кузнець зробив важливий висновок, що основні

показники: національний дохід, валові інвестиції в обладнання промислового призначення, споживчі витрати, а також інвестиції в споруди і будівлі

показують взаємопов'язані двадцятирічні коливання. Він зазначив, що для будівельної галузі дані коливання мають величезну амплітуду.

М. Кондратьєв відмічав тенденцію у взаємодії великих і середніх циклів. Основні положення теорії М. Кондратьєва полягають у наступному: технічний прогрес – той рівень, який визначає динаміку розвитку економіки, оскільки у

виробництві накопичуються зміни, які в подальшому ведуть до перетворень в продуктивних силах. Великі вкладення в науку і техніку сприяють НТП. При

переході до нового циклу створюються сприятливі умови для значного економічного зростання, паралельно з цим відбуваються відповідні зміни і в

змісті робочої сили. Система освіти також розвивається під впливом нових віянь; а все вищеназване викликає зміни в управлінні виробництвом.

Впроваджуються нові методи господарювання, проте цей процес відбувається досить повільно. Вчений вважав, що циклічність може зростати, але і спадати в

міру використання екстенсивних методів економічного зростання. У міру того, як відбувається інтенсифікація виробництва і впроваджуються різного роду

удосконалення, все це в подальшому закладає основу для нового циклу.

Розвиваючись, ці цикли зливаються в довгу хвилю [10].

Голландський вчений Ван Дейк в процесі дослідження виділив п'ять довгих хвиль, які з хвилями Кондратьєва збіглися за трьома напрямками. Новий

етап НТР викликаний четвертою хвилею, основою якої послужив розвиток космонавтики і хімії (синтетичні матеріали), а також розвиток фізики

(розщеплення ядра). У 80-і рр. XX ст. почалася п'ята хвиля, яка триває і зараз. Основою для її зародження послужили генна інженерія, кібернетика,

електроніка. Звідси можна зробити висновок, що довгі хвилі пов'язані з розвитком світової економіки в цілому. Серед теорій довгих хвиль, які існують

в даний час, можна виділити інноваційну теорію. Австрійський економіст Й. Шумпетер був розробником цієї теорії. Він одним з перших застосував і

сприйняв ідею кондратьєвських циклів. Пізніше свої ідеї він виклав у монографії «Теорія економічного розвитку» [36].

Інноваційного спрямування в теорії довгих хвиль дотримувалися такі вчені, як Герхард Менш, Альфред Клайнкнехт, Саймон Кузнець, Джакоб Ван Дайн. У Массачусетському технологічному університеті була розроблена

концепція довгих хвиль в середині 70-х років XX ст. під керівництвом Джея Форрестера. У своїх роботах вчений констатував, що всі зміни, які відбулися за останні двадцять років в економіці не відповідають динаміці

середньострокового циклу. Вчений запропонував приділити більшу увагу

довгостроковим коливанням. Дж. Форрестер розробив досить складну

математичну модель, система рівнянь якої виведена за допомогою

соціологічного дослідження та опитування ряду політичних діячів, фінансистів,

бізнесменів [2]. На позиції закономірностей у формуванні робочої сили

ґрунтується інша група представників теорій довгих хвиль. Вплив робочої сили

на коливання довгих хвиль в сукупності з яким-небудь ще фактором

досліджували послідовники цієї теорії. Поєднання інноваційних ідей, які

пов'язані із соціальними аспектами і проблемами зайнятості, розглядав у своїх

роботах К. Фрідмен [49].

Однак у розглянутих вище теоріях ціни на послуги і товари або не

розглядалися, або грали роль індикаторів економічних процесів, які

відбуваються у сфері виробництва. Процес динаміки цін і ціноутворення, на

думку останніх, має пряме відношення до пояснення динаміки циклу і його

поворотних точок. При вивченні динаміки цін вперше було помічено вплив

довгих коливань. У своїй книзі «Чому бідні стають багатшими, а багатство

зростає повільніше» У. Ростоу розглядав ціновий напрямок у поясненні довгих

хвиль [68]. При цьому У. Ростоу в теорії довгих хвиль намагається інтегрувати

три напрямки: 1) інноваційно-інвестиційний, 2) демографічний і 3) аграрно-

ціновий. Аналізуючи кондратьєвські довгі хвилі, У. Ростоу прагнув виділити

взаємозв'язок явищ в кожному з циклів. Американського вченого Брайана Беррі

також відносять до прихильників цінового напрямку довгих хвиль [39]. Серед

деяких вчених існує думка, що майбутнє за тими дослідженнями довгих хвиль,

які засновані на інтегруванні різних однопричинних (моноказуальних) моделей.

Бельгійський учений Йос Дельбеке є одним з активних прихильників цієї

концепції [45].

Засновником теорії зовнішніх факторів прийнято вважати англійського вченого У.С. Джевонса, який обґрунтував взаємозв'язок економічного циклу з одинадцятирічним циклом сонячної активності. У.С. Джевонс опублікував ряд

робіт, де він описав вплив на врожайність сонячних плям, торговий цикл і ціни на зерно [53]. У своїх роботах вчений шукав зв'язок циклічності сонячної

активності головним чином з торгівлею і сільським господарством.

Послідовники У.С. Джевонса досліджували вплив на всю економіку сонячного циклу. Так, Х.С. Джевонс (син) пов'язав коливання зайнятості із сонячним

циклом, а Х.М. Мор розробив для сонячної активності загальну економічну

теорію [58]. Дослідник Юдзі Сіманака вивчав циклічний розвиток Японії з 1885

по 1984 рр. Вчений обґрунтував, що за цей часовий лаг сталося дев'ять сонячних циклів по одинадцять років, які в точності збіглися з циклами

Жюгляра. Ю. Сіманака у своїх роботах доводить, що цикл Кузнеця складається

з двох сонячних циклів, а цикл Кондратьєва дорівнює п'яти сонячним циклам.

Найбільш повно монетарне тлумачення циклу викладено в роботах англійського дослідника Р. Хоутри. У своїх роботах він доводить, що «чисто

грошове явище» – це і є цикл. Трансформація грошового потоку є достатньою і єдиною причиною для модифікації економічної активності, поживлення

торгівлі, чергування процвітання і депресії [32]. В монетарній теорії цикл – це

точна копія в незначному масштабі грошової дефляції та інфляції. Депресія настає через скорочення суми коштів обігу і падіння споживчих витрат, і цей

процес посилюється у зв'язку зі зниженням швидкості обігу грошей. Під час фази процвітання домінують інфляційні процеси. Вчений вважав, що якби

можна було стабілізувати грошовий потік, то зникли б коливання економічної активності. Оскільки грошовій системі властива нестійкість, тому це не

відбувається.

Елвін Хансен працював над проблемою циклічного розвитку економіки

[50], він створив множину теорій циклів, відповідно до якої безліч циклічних процесів і є результатом економічного розвитку. Е. Хансен вважав, що

виникнення хвиль визначається нерівномірністю капіталовкладень, тому є ефект запізнювання їх реакції на мінливу ринкову кон'юнктуру.

Ф. Кідланд і Е. Прескотт в 80-х рр. минулого століття обґрунтували підхід до теорії реальних економічних циклів шляхом злиття стохастичної моделі загальної рівноваги зі стохастичною неокласичною моделлю економічного зростання Р. Солоу.

У своїх роботах вони розглядали структурні, часткові, галузеві, сезонні процеси нестабільності й аналізували їх вплив на світогосподарські процеси [60]. Модель циклічних коливань, описана Ф.

Кідландом і Е. Прескоттом, стала основою в макроекономічному аналізі шляхом комп'ютерного економіко-математичного моделювання.

Р. Нельсон і С. Вінтер розробили еволюційну теорію економічних вимірювань і побудували еволюційні моделі довгострокового росту [13], які ґрунтуються на конкуренції через інновації, описані Й. Шумпетером. Вчені М.

Обстфельд, Б. Ейхейґрін і Р. Флуд у своїх роботах досліджували кризи, що виникають через дисбаланси, які відбуваються через диспропорції у зовнішній фінансовій рівновазі [46]. Ці автори підкресливали, що країни можуть

зіткнутися з процесами нестабільності, якщо короткострокові приватні і державні зобов'язання, виражені в іноземній валюті, не зможуть фінансуватися за допомогою валютних резервів.

На виникнення процесів нестабільності у світовій і національній економіці також впливає і група мікроекономічних чинників. Ці фактори у своїх роботах досить докладно розглядали С. Робок, К. Сіммондс, М. Портер. Дані

дослідники приділяли велику увагу конкурентоспроможності компаній та їх продукції, і здатності фірм до впровадження інновацій. Ці фактори, на їхню думку, більш значущі, ніж наявність ресурсів, інститутів або зважена економічна політика держави [66].

Таким чином, аналіз розвитку світового господарства в залежності від характеру кризи, охоплення нею різних сфер і галузей економіки дозволяє класифікувати види економічних криз, які відбувалися в період з 1825 року до

теперішнього часу. Дослідження процесів нестабільності та шляхів досягнення



НУБІП України

стабільності вимагає системного вивчення причин виникнення криз у світовій економіці. Подібні дослідження можуть розвивати теорію економічної безпеки держави. Вони спрямовані на визначення і попередження економічних загроз, а

фінансово-економічна криза і є найбільшою небезпекою в сучасних умовах глобалізації та інтегрованих національних економік. Отже, проведений аналіз

НУБІП України

різних підходів до циклічності і формування криз у світовій економіці, нестабільності її розвитку дозволяють уявити це як систему світогосподарських зв'язків з виділенням глобальних, регіональних і локальних криз для

подальшого вивчення їх впливу на економіку, у першу чергу, малих і середніх

НУБІП України

країн. При цьому першорядне значення має розробка діагностики і антикризових заходів для сталого соціально-економічного розвитку держав.

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

## РОЗДІЛ 2

## АНАЛІЗ КРИЗОВИХ ЯВИЩ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ

## 2.1. Світова фінансова криза у відображенні процесів економічної циклічності

Проблеми світової кризи досі в центрі уваги всього людства. Сутність будь-якої фінансової кризи – в глибокому розладі державної фінансової системи. В минулі часи фінансові кризи були викликані або війнами, або циклічними кризами надвиробництва. Історично фінансові кризи почали проявлятися ще в XVIII і XIX ст., причому в той час як циклічні, так і фінансові кризи носили, як правило, локальний або регіональний характер, а за тривалістю були короткочасними. Так, фінансові кризи у зв'язку з величезними військовими витратами мали місце в період Семирічної війни 1756-1763 рр. у Великій Британії, в період Громадянської війни в 1861-1865 рр. в США, в період Кримської війни в 1853-1856 рр. [31].

Особливого розмаху фінансова криза досягла в період так званої Великої депресії 1929-1933 рр. Будучи породженням світової кризи надвиробництва, вказана фінансова криза призвела по суті до банкрутства багатьох державних фінансових систем. Так, в той період припинили повністю платежі за зовнішніми позиками провідні європейські країни: Німеччина, Велика Британія, Франція, Італія. У 1931 р. на рік були відстрочені всі платежі за зовнішніми боргами США.

Необхідно підкреслити, що в тій чи іншій формі фінансові кризи виникали і після Великої депресії. Це виявлялося насамперед у постійному збільшенні бюджетного дефіциту, а отже, і державного боргу, зростанні інфляції, що розхитує державну і податкову системи і приводить до негативних соціальних наслідків – зростання цін на товари і послуги, безробіття, підвищення податків, зниження рівня реальної заробітної плати.

Що стосується зростання бюджетного дефіциту, а також державного боргу, то подібні негативні явища найбільш повно проявилися в економіці США. Так, державний борг цієї країни дорівнює більше 10 трлн дол., що стало також однією з причин кризи американської економіки в сучасних умовах.

Відомо, що ВВП США становить п'яту частину світового ВВП, в той час як на споживання там припадає близько 40% світового ВВП.

Отже, фінансові кризи в тій чи іншій мірі супроводжували економіку і раніше. У чому ж тоді специфіка сучасних криз? На погляд Н.В. Бекетова, вона полягає в наступному [2]:

а) сучасні кризи по суті охоплюють всі без винятку країни світу, тому є всі підстави розглядати їх як глобальні;

б) сучасні кризи вибухають в мирний час, а не в надзвичайних обставинах військового часу, як це мало місце в минулому;

в) якщо раніше фінансовій кризі, як правило, передувала регулярна циклічна (як криза перевиробництва), то нинішні світові фінансові кризи, навпаки, самі передують циклічній. Більш того, вони по суті і викликають світові економічні кризи.

Можна сказати, що глобальна фінансова криза викликається на сучасному етапі не стільки кризою перевиробництва, скільки грубим порушенням рівноваги в структурі суспільного відтворення. У 2008 р. стався колосальний розрив між вартісним виразом світового фінансового ринку (так званої віртуальної економіки) і вартісним вираженням реального сектора економіки, а точніше – сфери матеріального виробництва, де і створюються всі матеріальні блага і послуги. Нинішня світова фінансова система лише на 5-7% забезпечена реальними активами, тобто основу ринкової економіки складає віртуальна економіка, а точніше кажучи, фіктивний (спекулятивний) капітал [14].

Відомо, що в системі суспільного відтворення визначальне місце належить не сфері грошового обігу, а сфері матеріального виробництва. Сфера грошового обігу, як і сфера обміну взагалі, завжди була і є похідною (вторинною) по відношенню до сфери матеріального виробництва, а не

навпаки, як це відбувається в сучасній світовій економіці. Все це призвело до колосального відриву вартісного обсягу фінансового ринку від вартісного обсягу реального сектора економіки.

Над реальною економікою, образно висловлюючись, утворився порожній фінансовий «міхур». Будучи не підкріпленим реальним сектором економіки, рано чи пізно він повинен був лопнути, що і сталося у 2008 р. За деякими даними, вартісний обсяг світового спекулятивного капіталу тоді обчислювався астрономічною цифрою – більше 400 трлн дол., що в кілька разів перевищує сукупну вартість активів реального світового сектора економіки. Все це і лягло в основу не тільки фінансової, але і економічної (циклічної) кризи.

Світова криза, оскільки була викликана стихійною (спекулятивною) формою розвитку ринкової економіки, призвела багатьох вчених до думки, що саме монополії, перш за все транснаціональні, «забезпечили» глобальний характер і фінансової, і економічної кризи. Капіталізація 500 найбільших ТНК до початку кризи становила величезну суму – 16 трлн дол. [18].

Про темпи транснаціоналізації світової економіки говорять такі цифри: за останні двадцять років щоденний обсяг угод на світових валютних ринках збільшився з 1 млрд. \$ до 1200 млрд. \$ (тобто в 1200 разів), тоді як обсяг міжнародної торгівлі всього лише на 50%. Глобалізація світового господарства призводить до того, що ґрунтовно змінюється співвідношення сил макро- і мікрорівня. Так, в переліку основних світових економічних суб'єктів великі ТНК все рішучіше піднімаються вгору списку (табл. 2.1) [18].

Активи таких ТНК, як «Exxon Mobil», «General Motors», «Ford Motor», «General Electric», «Toyota Motor» та ін. набагато перевищують ВВП багатьох країн з трансформаційними економіками і навіть деяких країн – нових членів ЄС. В умовах глобалізації господарської діяльності головною метою сучасних ТНК є максимізація не так прибутку, скільки ринку.

Таблиця 2.1

Найбільші економічні суб'єкти світу

№	Економічні суб'єкти	Обсяги продажів компаній-резидентів, млрд. \$ США
1	США	8708,9
2	Японія	4395,1
3	Німеччина	2081,2
4	Франція	1410,3
5	Великобританія	1373,6
6	Італія	1150,0
7	Китай	1149,8
8	Бразилія	760,3
9	Канада	612,0
10	Іспанія	562,2
22	Туреччина	188,4
23	«General Motors»	176,6
24	Данія	174,4
25	«Wal-Mart»	166,8
26	«Exxon Mobil»	163,9
27	«Ford Motor»	162,6
28	«Daimler Chrysler»	160,0
29	Польща	154,1
46	Ізраїль	99,1
55	Ірландія	84,9
60	Філіппіни	75,4
65	Чилі	71,1

Сьогодні в світі більше 80% світового товарного обороту, понад 50% світового промислового виробництва контролюються корпораціями зі світовими іменами. Їм же належать понад 60% патентів, ліцензії на нову техніку, технології, близько 90% прямих зарубіжних інвестицій. Оскільки ТНК діють у глобальному масштабі, то сучасну світову економіку можна сміливо назвати транснаціональною. Загальний обсяг продажів ТНК з країн, що розвиваються, у 2019 році досяг, за оцінками ЮНКТАД, \$ USA 3,6 трлн., і в цих компаніях працювало близько 9 млн. осіб [18].

Домінуюче становище в світі ТНК, як і раніше, займають компанії ЄС, Японії і США, де базується 85 ТНК, що входять в число 100 найбільших ТНК світу [20].



Рис. 2.1 демонструє основні країни, де розташовані найбільші ТНК. У рейтингу найбільше компаній з США, Японії та Китаю, Великобританії, Бразилії та Австралії [20].

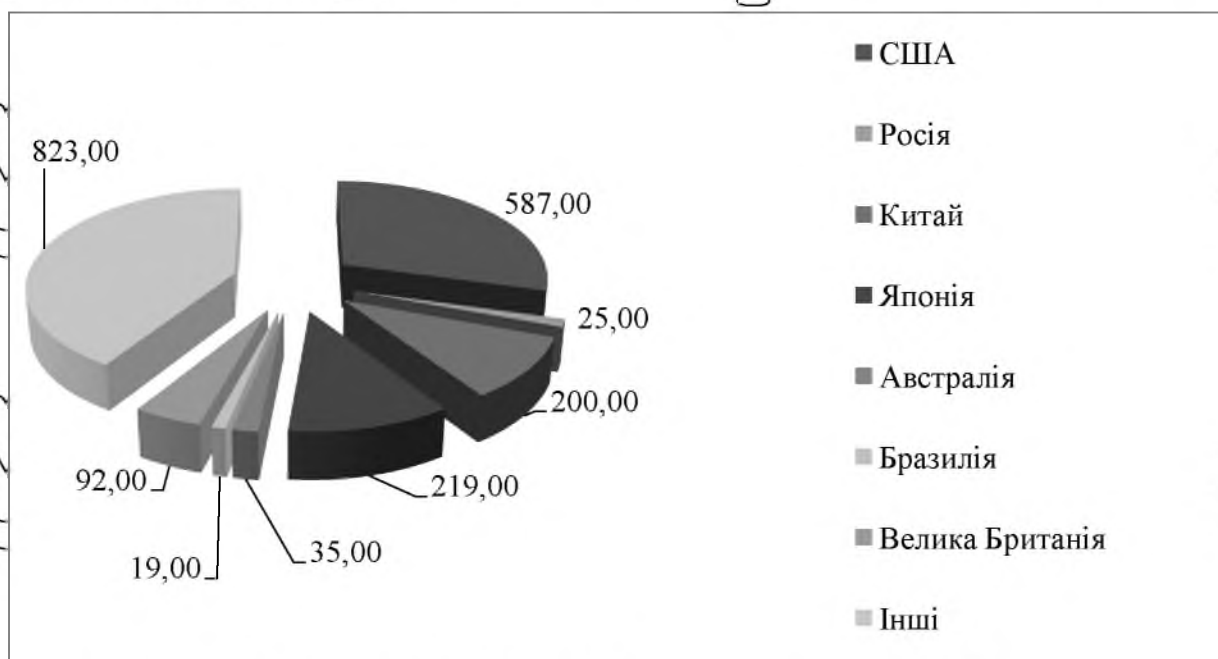


Рис. 2.1. Розподіл найбільших ТНК по країнах

Таким чином, основною причиною світових фінансових криз є протиріччя між суспільним характером виробництва та приватною формою присвоєння. Це означає, що доки існує ринкова економіка як історичний спосіб виробництва, економічні кризи неминучі. Мова може йти тільки про їх періодичність, глибину та тривалість.

## 2.2. Оцінка світових фінансових криз: причини і проблеми

Світові фінансово-економічні кризи – негативні явища у політичній, фінансовій, банківській, соціальній сфері, що призводять до:

дисбалансу між споживчим попитом та наявними залишками на підприємствах;

- скорочення обсягів випуску продукції;

- змін у ціновій політиці, системі взаєморозрахунків;
- безробіття та бідності;
- краху найбільших підприємств, банків та банкрутства фізичних осіб.

Важливе місце в дискусіях економістів посідає питання причин кризи.

Перетворення американської валюти на міжнародну надало США величезних вигід і переваг у здійсненні кредитної експансії, створивши значні можливості американським бізнесменам не тільки для зловживань, а й для шахрайства.

«Життя в борг» однієї з найбільших світових економік та її неспроможність розрахуватися з банками, поклали початок обвалу американської економіки.

Ланцюгова реакція спричинила величезні економічні шоки і в інших країнах (рис. 2.2) [29].

#### Імовірні причини сучасних фінансових криз

Проблеми у фінансовій сфері США, що виникли внаслідок різкого скорочення заощаджень, зростання дешевих кредитів, неадекватного споживання та спекуляцій на ринку ризикованих іпотечних цінних паперів

Зниження прибутковості іпотечного бізнесу й підвищення ризиків іпотечних операцій; відсутність власних коштів у кредиторів для покриття збитків; загострення проблеми кредитоспроможності домогосподарств

Слабкий контроль із боку держави за емісією доларів ФРС, що призвів до появи величезної маси надприбутку, яка, долучившись до надприбутку з інших джерел, спровокувала кризу

Змова світових банкірів

Зниження цін на нерухомість, що спричинило ланцюгову реакцію і спровокувало загальну кризу

Природа капіталу, який став стрімко накопичуватися у величезних обсягах

Рис. 2.2. Імовірні причини сучасних фінансових криз

Поточна криза 2020 р. пов'язана з реалізацією епідеміологічного ризику світового рівня – раптовсю появою і різким поширенням нового виду інфекції

сімейства коронавірусів. Вірус отримав маркування 2019 nCoV, захворювання – COVID-19.

Згідно з доповіддю ООН, падіння світової економіки склало у 2020 році 4,3% [15]. Це різке скорочення світового виробництва з часів Великої депресії.

Так, під час фінансової кризи 2008-2009 рр. світовий ВВП впав лише на 1,7%.

Найсильніше від пандемії постраждали розвинуті економіки, де обмежувальні заходи були введені насамперед – це країни Європи та США. ВВП розвинених країн скоротився на 5,6% у 2020 році. Економіка країн «Групи двадцяти» (G20),

на частку яких припадає майже 80% світового виробництва, скоротилася на

4,1%. Лише Китаю з-поміж країн-членів G20 вдалося вийти на позитивне зростання ВВП у 2020 році. Світова торгівля товарами та послугами, за

оцінками ООН, знизилася на 7,6% у 2020 році [15]. Експорт туризму скоротився

на 70%, внаслідок чого туристична галузь втратила близько 1,1 трильйона

доларів. Більшою мірою постраждали країни Карибського басейну, чия

економіка орієнтована на туристичний сектор. Пандемія також збільшила нерівність – у світі стало на 131 мільйон більше людей, які живуть у бідності.

Рецесія внаслідок COVID-19 є однією з основних причин триваючої світової кризи, яка призвела до рецесії в деяких країнах, а в інших – до депресії.

Першою головною ознакою рецесії став обвал фондових ринків 2020 р., який розпочався наприкінці лютого і тривав до березня. Станом на вересень 2020 р.

кожна розвинена економіка перебуває в рецесії або депресії, тоді як усі економіки, що розвиваються, знаходяться в рецесії [15].

Центральні банки активно реагували на ослаблення економічної активності. Протягом року кілька з них, включаючи ФРС США, Європейський

центральний банк (ЄЦБ) і центральні банки великих країн з ринком, що формується, знизили відсоткові ставки, а ЄЦБ також відновив купівлю активів.

Щомісячна ринкова капіталізація найбільших банків світу під час пандемії

COVID-19 показує зниження показників капіталізації, що свідчить про виникнення складнощів у світовій банківській сфері (рис. 2.3) [16].



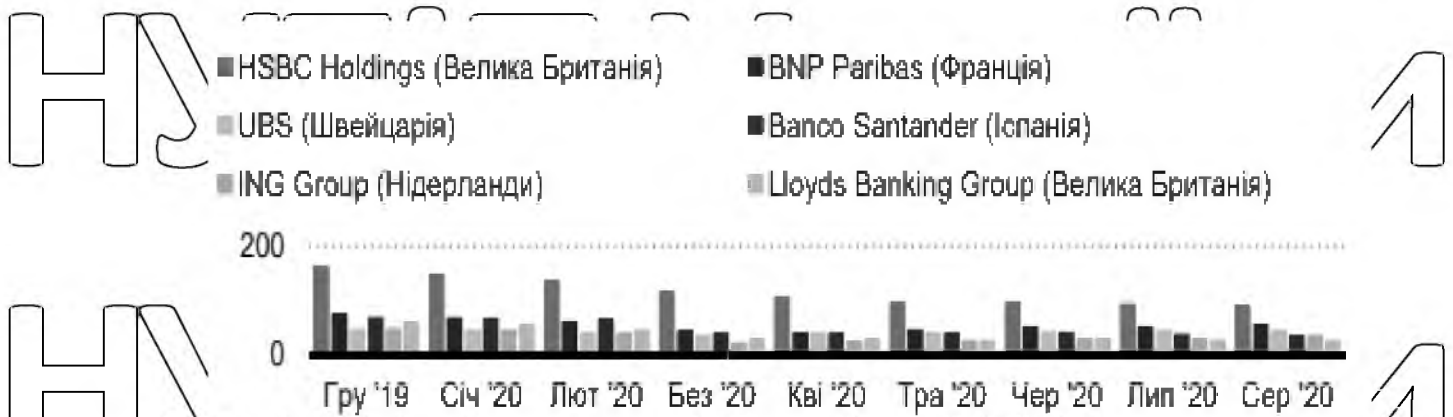


Рис. 2.3. Ринкова капіталізація найбільших банків Європи з моменту COVID-19 (грудень 2019 р. – серпень 2020 р.), млрд дол. США

До передумов початку світової фінансової кризи належать (рис. 2.4) [35]:



Рис. 2.4. Передумови фінансової кризи

1) З моменту фінансової кризи 2008 р. відбулося значне збільшення боргу підприємств, яке зросло з 84% валового світового продукту в 2009 р. до 92% у 2019 р., чи майже 72 трлн дол. У восьми найбільших економіках світу – Китаї, США, Японії, Великобританії, Франції, Іспанії, Італії та Німеччині – загальний борг підприємств становив близько 51 трлн дол. у 2019 р. проти 34 трлн дол. у 2009 р. [17].

2) Протягом 2019 р. МВФ повідомляв, що світова економіка переживає «координоване уповільнення», що вступило у найповільніші темпи з часів Великої фінансової кризи (рис. 2.5). Крім цього, почав зростати рівень боргу в Європейському Союзі та США. У 2019 р., під час економічного уповільнення, економісти почали попереджати про «боргову бомбу», що стане під час наступної економічної кризи. Борг у 2019 р. був на 50% більшим, аніж у розпал Великої фінансової кризи 2008–2009 рр. [17].

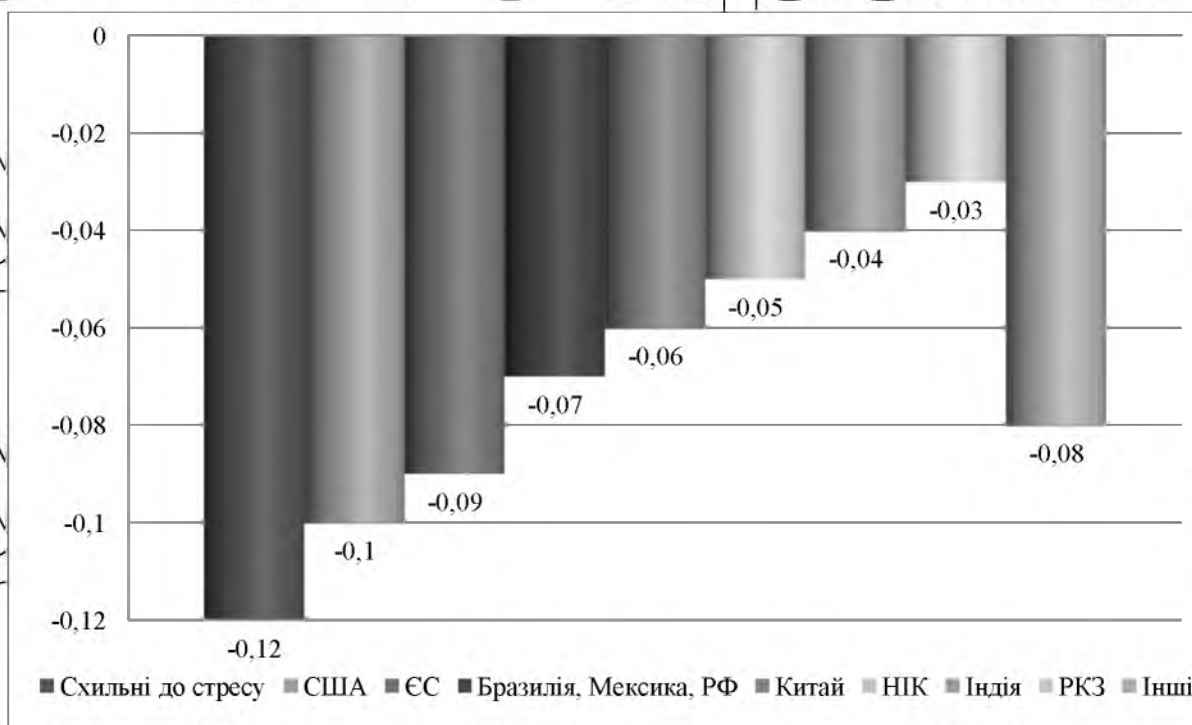


Рис. 2.5 Уповільнення темпів економічного зростання, %

Прим.: схильні до стресу країни – Аргентина, Венесуела, Іран, Лівія, Судан, Туреччина, НІК – нові індустріальні країни Азії; РКЗ – Рада зі співробітництва країн Перської затоки

За даними МВФ, повернення до колишніх темпів збільшення багатства і скорочення нерівності на планеті ризикує виявитися більш тривалим, ніж після кризи 2008–2009 рр. Хоча минулого разу на це пішло ціле десятиліття. Для перезапуску економіки після карантину необхідно виділити додаткові 9 трлн доларів [17].

3) Торгова війна між Китаєм та США призвела до боротьби, до якої були змушені вдатися фермери та виробники, а також підвищення цін для споживачів, що, у свою чергу, призвело до того, що американська обробна

промисловість увійшла у «м'який спад» протягом 2019 р. В інших країнах ця боротьба також завдала економічної шкоди, включаючи насильницькі акції протесту в Чилі та Еквадорі через стрибки цін на енергоносії. Це також призвело до нестабільності фондового ринку. Уряди декількох країн, зокрема, Китаю та США, вжили заходів для подолання шкоди, заподіяної погіршенням відносин між Китаєм та США.

4) В ЄС економіка була утруднена через невизначеність, що очікувала Велику Британію після виходу з Європейського Союзу. Велика Британія пережила рецесію у 2019 р., що послабило британську економіку на початку 2020 р. Велика кількість підприємств залишили Велику Британію, щоб переїхати до ЄС. Це призвело до торгових утрат та економічного спаду як для членів ЄС, так і для Великої Британії.

Світове зростання прогнозується на рівні 5,4 відсотка у 2021 році.

Прогноз зростання споживання, зокрема, був знижений у більшості країн внаслідок більш значного, ніж очікувалося, порушення внутрішньої економічної активності. Прогнози слабшого приватного споживання відображають поєднання значного негативного шоку сукупного попиту, викликаного соціальним дистанціюванням та самоізоляцією, а також підвищення страхових заощаджень. Крім того, очікується, що рівні інвестицій будуть зниженими внаслідок того, що в умовах високої невизначеності компанії відкладають капітальні витрати. Заходи державної підтримки частково компенсують зниження приватного внутрішнього попиту.

У базисному сценарії світова активність, як очікується, буде поступово відновлюватися до кінця 2021 року (рис. 2.6) [14]. Передбачається, що споживання поступово підвищуватиметься протягом року, і очікується, що інвестиції також зміцняться, але залишаться на зниженому рівні. Світовий ВВП загалом у 2021 році, за прогнозом, лише небагато перевищить рівень 2019 року.

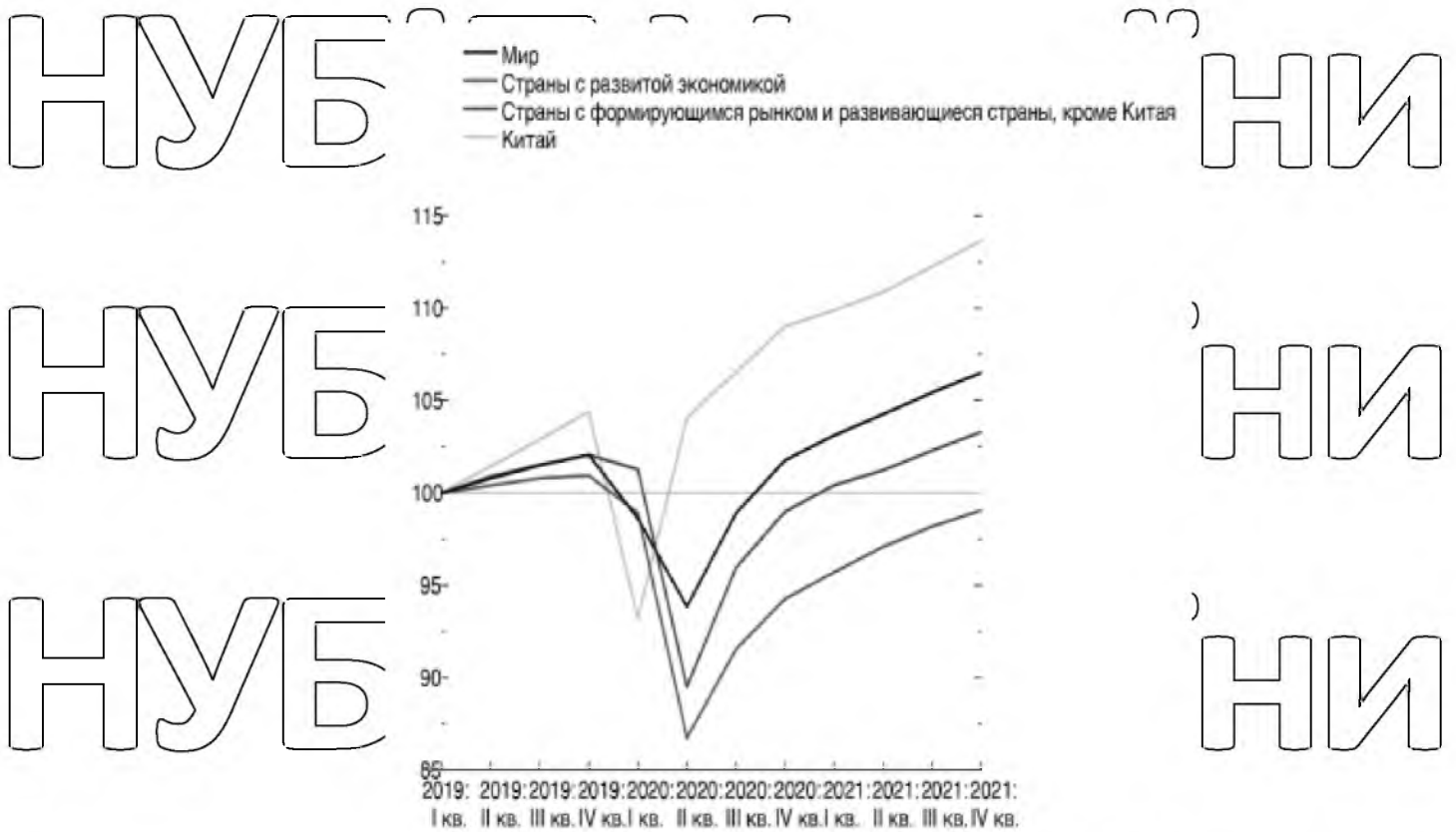


Рис. 2.6. Прогноз зростання світового ВВП, %

Прогнозується, що сила підйому буде значно відрізнятися між країнами залежно від доступу до медичної допомоги, дієвості підтримки з боку держави, схильності впливу вторинних ефектів між країнами та структурних характеристик економіки на початок кризи.

Таким чином, аналіз минулих світових криз і кризи сьогодення дають розуміння того, наскільки є глобалізованим і взаємопов'язаним сучасне суспільство. Саме глобалізація стає причиною все частіше виникаючих коливань економіки, при цьому кризи є лише природним відображенням глобалізації, кроком до розвитку. Основною проблематикою є навіть не запобігання кризам, а можливість мінімізації наслідків криз.

Причин виникнення криз існує багато: війни, революції, міграція населення, коливання чисельності населення планети, технологічні прориви, нерівномірне приватне споживання, що збільшує чи скорочує обсяг виробництва, масове високоризикове інвестування, економічна політика кожної країни тощо. З кожною новою кризою люди вчаться пізнавати її природу

і завчасно проводити потрібні політико-економічні заходи. При цьому протягом часу кризи вдосконалюються внаслідок економічного, технологічного, інформаційного розвитку людства.

### 2.3. Глобальна фінансова криза та її наслідки для ринків, що розвиваються

Економічно світ поділений на дві категорії – розвинені країни та країни, що розвиваються. Країни, що розвиваються, – це групи незалежних країн із слаборозвиненою економікою, а також невисоким рівнем соціально-економічного потенціалу внаслідок деяких особливостей їхнього історичного шляху, які намагаються подолати бар'єр відсталості і піднятися до рівня розвинених країн. Класифікація країн заснована на економічному статусі (ВВП, ВНП, дохід на душу населення, індустріалізація, рівень життя тощо) [11].

У новому тисячолітті світова економіка, особливо сегмент ринків, що розвиваються, переживала безпрецедентний період процвітання, коли в більшості країн відзначалися високі або дуже високі темпи економічного зростання (іноді понад 10% на рік), незалежно від якості проводимої ними економічної політики.

Звичайно, у багатьох країнах проводилися серйозні економічні реформи, а глобальні товарні та фінансові ринки сильно інтегрувалися, в результаті цих реформ і лібералізації світової торгівлі. Значна частина економічного зростання окремих країн «імпортувалася», як результат хорошої міжнародної кон'юнктури обумовленої, крім інших факторів, наявністю глобальної надліквідності. Сприяли цьому такі передавальні механізми, як зростання глобального попиту, в тому числі на основні ресурси, зростання цін на ці ресурси, зростаючий попит на робочу силу менш розвинених країн, велика кількість фінансових ресурсів, низькі ставки запозичення на міжнародних кредитних ринках, низькі премії ризику та ін.

Втім, світова економіка, особливо ринки, що розвиваються, росли вище свого потенціалу, і під час світової кризи 2008 р. за це «розплатилися» [6]. Якщо подивитися на механізм поширення кризи з високорозвинених країн у країни, що розвиваються, то були задіяні ті ж самі канали, які раніше сприяли «імпорту» високіх темпів економічного зростання. На економіках, що розвиваються, позначилося зниження світового попиту на товари та послуги, падіння міжнародних цін на основні енергетичні та сировинні ресурси, глобальний дефіцит ліквідності, відтік капіталу і зростаюче небажання інвесторів приймати на себе ризик. Також довелося зіштовхнутися з підвищеною нестійкістю валютного курсу і зниженням попиту на мігрантів на ринку праці.

Згідно з даними МВФ, опублікованими в липні 2009 р., вперше після другої світової війни, відбулося скорочення глобального валового продукту

(табл. 2.2) [17]

Таблиця 2.2

**Зміни в реальному ВВП у 2009 р., в % до 2008 р.**

Країна / регіон	2009
Весь світ	-1,4
США	-2,6
Євросоюз	-4,7
Японія	-6,0
Корея	-3,0
Китай	-7,5
Індія	5,4
Бразилія	-1,3
Мексика	-7,3
Близький Схід	2,0
Африка	1,8
Центральна і Східна Європа	-5,0
СНД	-5,8

Проте, ефекти глобальної рецесії сказались нерівномірно. Найбільший удар було завдано найбільш розвиненим країнам і тим розвиваючимся ринкам, які були найбільш відкриті до економічного співробітництва з високорозвиненими країнами. До цієї групи належить як Центральна і Східна Європа, так і країни СНД. Перший регіон сильно залежить від споживчого та інвестиційного запиту високо розвинених країн ЄС, другий – від цін на енергію та інші первинні ресурси, які різко впали у порівнянні з 2008 р.

Таблиця 2.3, у свою чергу, представляє глибину фінансового шоку в окремих країнах, згідно з трьома показниками: падіння курсу національної валюти, зростання різниці в прибутковості державних облігацій і падіння середніх індексів на фондових ринках [16]. Дані таблиці не залишають сумнівів, що країни, що розвиваються, були затронуті фінансовою кризою 2008-2009 рр. особливо сильно.

Таблиця 2.3  
Розповсюдження кризи фінансовими каналами, 09.2008 – 05.2009

Країна	Знецінення валюти (%)	Різниця в дохідності державних облігацій (Bps)	Фондовий ринок (%)
Україна	-59.9	733	-66
Гана	-28.0	448	-35
Росія	-22.0	144	-44
Казахстан	-22.0	167	-34
Болгарія	-1.5	175	-51
Мексика	-22.6	73	-35
Туреччина	-21.7	44	-40
Індонезія	-8.8	85	-29
Пакистан	-6.3	132	-26
Сальвадор	-0.3	176	-35
В'єтнам	-7.1	53	-33

Щодо сучасної кризи через світову пандемію, то багато країн, зокрема країни з низькими доходами, вступили у кризу 2020 р. з високим рівнем заборгованості, який неминуче зростатиме в ході пандемії. Світовій спільноті необхідно буде працювати в тісній взаємодії для забезпечення достатнього доступу цих країн до міжнародної ліквідності. У тих випадках, коли рівень суверенної заборгованості є економічно неприйнятним, то країнам, що відповідають встановленим критеріям, слід вести роботу з кредиторами з метою реструктуризації своєї заборгованості у рамках Загальних засад, узгоджених Групою 20-ти [15].

Оцінка зростання світової економіки за 2020 рік на 0,9 процентних пункти вищий, ніж прогноз МВФ (табл. 2.4). Це пояснюється більш активним, ніж очікувалося, підйомом у середньому по регіонах у другій половині року. Підвищення прогнозу є особливо значним для групи країн з розвинутою економікою, враховуючи додаткову податково-бюджетну підтримку, насамперед у США та Японії, у поєднанні з очікуваннями, що вакцини стануть широко доступні швидше, ніж у групі країн з ринком, що формується [17].

Таблиця 2.4

**Прогноз перспектив розвитку світової економіки у країнах, що розвиваються (зміни у %)**

Об'єм виробництва	Оцінка		Прогноз	
	2019	2020	2021	2022
Країни, що розвиваються, всього	3,6	-2,4	6,3	5,0
Країни Азії, що розвиваються	5,4	-1,1	8,3	5,9
Китай	6,0	2,3	8,1	5,6
Індія	4,2	-8,0	11,5	6,8
АСЕАН-5	4,9	-3,7	5,2	6,0
Країни Європи, що розвиваються	2,2	-2,8	4,0	3,9
Росія	1,3	-3,6	3,0	3,9
Латинська Америка та Карибський басейн	0,2	-7,4	4,1	2,9
Бразилія	1,4	-4,5	3,6	2,6



Мексика	-0,1	-8,5	4,3	2,5
Саудівська Аравія	0,3	-3,9	2,6	4,0
Африка на південь від Сахари	3,2	-2,6	3,2	3,9
Нігерія	2,2	-3,2	1,5	2,5
ПАР	0,2	-7,5	2,8	1,4

Графічно перспективи розвитку світової економіки у країнах, що розвиваються, представимо на рис. 2.7 [17].

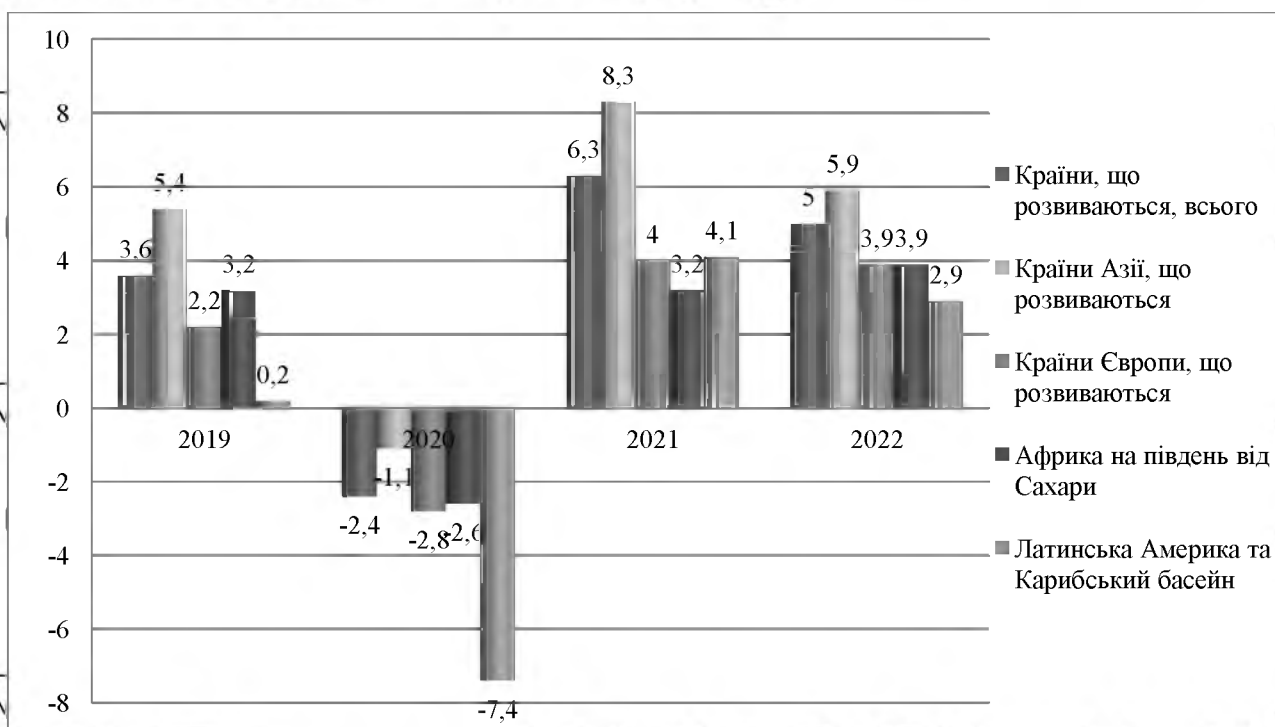


Рис. 2.7. Перспективи розвитку світової економіки у країнах, що розвиваються, %

З відновленням світової економічної активності прогнозується зростання обсягів світової торгівлі приблизно на 8 відсотків у 2021 році та більш помірними темпами, на 5 відсотків, у 2022 році. Відновлення торгівлі послугами, як очікується, йтиме повільнішими темпами, ніж відновлення обсягу торгівлі товарами, що відповідає зниженій активності у сфері міжнародного туризму та ділових поїздок, яка зберігатиметься доти, доки не відбудеться повсюдного зменшення захворюваності.

НУВБІП УКРАЇНИ

Навіть у разі очікуваного підйому економіки у 2021–2022 роках передбачається, що розрив між фактичним та потенційним обсягом виробництва закрийся лише після 2022 року. В умовах стійко негативного

розриву обсягу виробництва протягом 2021–2022 років очікується знижений рівень інфляції. У країнах із розвинутою економікою прогнозується, що вона взагалі залишатиметься нижчою за цільові показники центральних банків на рівні 1,5 відсотки. Для країн, що розвиваються, інфляція прогнозується на рівні вище 4 відсотків, що нижче середнього показника для цієї групи країн за минулі періоди.

НУВБІП УКРАЇНИ

Країни, що розвиваються, як прогнозується, характеризуватимуться розбіжностями в динаміці відновлення економіки. Очікуються значні відмінності між Китаєм (де дієві заходи стримування, потужні заходи у відповідь з боку державних інвестицій та підтримка ліквідності з боку центрального банку сприяли активному підйому економіки) та іншими країнами [17]. Особливо складні перспективи в даній групі складаються у країн-експортерів нафти та країн, що спираються на туризм, враховуючи очікувану повільну нормалізацію міжнародних поїздок та стримані перспективи щодо цін на нафту.

НУВБІП УКРАЇНИ

Як зазначається, у 2020 році очікується, що пандемія зверне назад прогрес, досягнутий у скороченні бідності за останні двадцять років. За 2020–2021 роки чисельність людей, що живуть за межею крайньої бідності, ймовірно, збільшиться майже на 90 млн. осіб [15]. Динаміка майбутнього відновлення економіки у регіонах буде визначатись присутніми факторами вразливості, структурою економіки і тенденціями зростання до кризи, а також тяжкістю пандемії та масштабами заходів у відповідь політики для боротьби з її наслідками.

НУВБІП УКРАЇНИ

# НУБІП України

## РОЗДІЛ 3

### НАПРЯМКИ УДОСКОНАЛЕННЯ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ В СВІТОВІЙ ЕКОНОМІЦІ

#### 3.1. Світовий досвід антикризового управління

Через рік з початку пандемії світові перспективи, як і раніше, відрізняються високою невизначеністю. Нові мутації вірусу та зростаючі гуманітарні наслідки викликають тривогу, незважаючи на покращення настроїв в економіці внаслідок розширення вакцинації. Траєкторії відновлення економіки розходяться між країнами та секторами, відображаючи відмінності у викликаних пандемією збоях та масштабі заходів підтримки. Перспективи також залежать від того, наскільки ефективно заходи економічної політики, які вживаються в умовах високої невизначеності, дозволять обмежити довготривалу шкоду від цієї безпрецедентної кризи.

Якщо проаналізувати історію економічного розвитку багатьох країн світу, то слід зазначити, що одні країни насильно долали труднощі, викликані, передусім, кризою економіки, інші досить успішно справлялися з економічними і соціальними потрясіннями й у досить стислі терміни виводили свої економічні та соціальні системи з гострих кризових станів.

Безумовно, досвід, методи та форми виходу з надзвичайної, кризової ситуації, знайдені правлячими колами цих країн, можуть бути дуже корисними для подолання наслідків сучасної кризи.

В економічній теорії термін «антикризове управління» («crisismanagement») має кілька синонімів:

- «turnaroundmanagement» – процес, присвячений фінансовому оздоровленню економіки;

- «корпоративне оздоровлення» («corporaterecovery») – здійснення комплексу антикризових заходів для оздоровлення економічної діяльності силами керівництва країн у рамках корпоративного законодавства;

НУВБІП УКРАЇНИ - «фінансове оздоровлення» («financial recovery») опис процесу оздоровлення фінансів країни [31].

Таким чином, антикризове управління – це багатоплановий процес, що включає комплекс заходів щодо своєчасної ідентифікації ознак потенційних криз, подолання криз, у тому числі розробку антикризової стратегії та усунення негативних наслідків кризових ситуацій.

НУВБІП УКРАЇНИ Можна умовно виділити три основні напрями антикризового управління початку ХХ ст. Свій найяскравіший вираз один з них (ліберально-реформістський) отримав в антикризовій політиці «нового курсу» президента Ф. Рузвельта США (під час «Великої Депресії» у 1929 р.), другий (соціал-реформістський) – характерний для Скандинавських країн та Франції; третій (тоталітарний) варіант державного регулювання найбільш повно був використаний у Німеччині.

НУВБІП УКРАЇНИ У рамках нового курсу президента Рузвельта було здійснено низку заходів: з метою скорочення безробіття розпочато масштабне будівництво автодоріг, було введено державне регулювання фінансових ринків та банківської системи через створення Комісії з цінних паперів та бірж (SEC) та Федеральної корпорації страхування депозитів (ФКСД), а також поділу комерційного та роздрібно-банківських секторів. Однак остаточно економіка США змогла одужати тільки у другу світову війну, коли військові витрати усунули безробіття та сприяли економічному зростанню.

НУВБІП УКРАЇНИ Соціал-реформістський напрямок характеризувався поєднанням посилення регулюючої ролі держави та «соціалізацією» економіки, тобто, переходом окремих підприємств та галузей господарства до держави. Так, у 30-ті роки у Швеції, Данії, Норвегії значно виріс державний сектор економіки. Соціал-демократичні уряди цих країн поставили під контроль держави зовнішню торгівлю та вивіз капіталу, полегшили умови кредитування виробництва шляхом зниження позичкового відсотка, фінансували капітальне будівництво, сільськогосподарське виробництво та ін. Ці заходи підкріплювалися не менш сильною соціальною політикою, яка передбачала

суттєве покращення пенсійного забезпечення, створення системи державного страхування, видання законів з охорони материнства та дитинства, розвиток трудового законодавства, нарешті, державне фінансування житлового будівництва.

Інша картина спостерігалася в країнах, які застосували тоталітарний напрямок, зокрема, Німеччині. Слід передусім зазначити, що ліберально-реформістська та соціал-реформістська моделі ґрунтувалися на системі ринкових відносин, а тоталітарна по суті максимально їх усувала. Цей принципово інший господарський механізм, що характеризувався надцентралізацією, склався в 30-40-ті рр. також в Італії, Японії, Іспанії та деяких інших країнах. Головною рисою антикризової політики таким чином стає тотальна мілітаризація народного господарства. З цією метою фашистські держави широко використовували поряд з непрямими прямі методи втручання.

Причому останні, як правило, у міру розвитку державного втручання, ставали переважачими. Досить сказати, що в названих країнах спостерігалася постійне збільшення державного сектора економіки. Крім підприємств власне військової промисловості сталося одержавлення сировинних галузей, паливно-енергетичної бази, транспорту та ін. Поряд із цим проводилося примусове картелювання (входження окремих підприємств до складу великих монопольних об'єднань, що тісно пов'язані з державою). На цій основі постійно збільшувалася частка державного замовлення, розвивалися елементи директивного економічного планування. В результаті такої політики вже через

рік у Німеччині зникло безробіття, від якого продовжували страждати країни, які обрали інші моделі державно-монополістичного капіталізму. Показники економічного зростання, особливо у галузях важкої промисловості, пішли вгору. Ця модель дала моментальний позитивний ефект, проте слід зазначити і те, що після закінчення кризи 1929-1933 гг. країни перебували у стані досить тривалої депресії, відчуваючи вплив зворотних кризових явищ.

Основним напрямом державного втручання в економіку після війни стає антикризове регулювання. Всі країни застосовували його як для виходу з криз,

так і для запобігання їх виникнення. В результаті у 50—60-ті рр. спостерігалася тенденція до зростання державної та напівдержавної власності на основі націоналізації галузей, що знаходилися в кризовому стані промисловості, інфраструктури. Величезні бюджетні кошти прямували у військово-промисловий комплекс, НДДКР, соціальну сферу. Новою формою державного регулювання у деяких країнах стають програмування та індикативне планування економіки, підкріплені бюджетними програмами (Голландія, Іспанія, Норвегія, Франція, Швеція).

Істотна відмінність сучасної антикризової політики залежить від орієнтації її на пропозицію, тобто, створення умов для ефективного виробництва, шляхом лібералізації кредиту, зниження податків. Колишня політика переслдувала завдання розширення попиту, спираючись на податково-бюджетні важелі.

Таким чином, країни ринкової економіки упродовж XX ст. накопичили великий арсенал засобів та методів боротьби з кризовими явищами та ефективно застосовують їх, про що свідчать різні варіанти економічної політики щодо виходу з кризових ситуацій. Проте, на сучасному етапі державна антикризова політика вимагає погодження заходів на міждержавному рівні.

Дослідимо заходи антикризового управління для економічного підйому після світової кризи 2020 р.

Активні та оперативні заходи грошово-кредитної та податково-бюджетної політики під час спаду, а також заходи політики у фінансовому секторі допомогли уникнути сильніших несприятливих наслідків, як показано у звіті МВФ [17]. В деяких випадках трансферти домашнім господарствам швидко підштовхнули вгору споживчі витрати, особливо у разі домашніх господарств з обмеженнями у ліквідності. Трансферти компаніям у поєднанні з гарантіями за кредитами та програмами фінансування кредитної діяльності запобігли банкрутствам, які могли б мати місце без цих заходів (але при цьому підтримали функціонування і деяких нежиттєздатних компаній, що може негативно позначитися на загальній продуктивності у майбутньому).

Проведений МВФ аналіз на вибірці з 13 країн із розвинутою економікою за період з 1990 року до кризи COVID показує, що в ході цієї рецесії кількість банкрутств фактично зменшилося, на відміну від попередніх спадів (рис. 3.1)

[17].

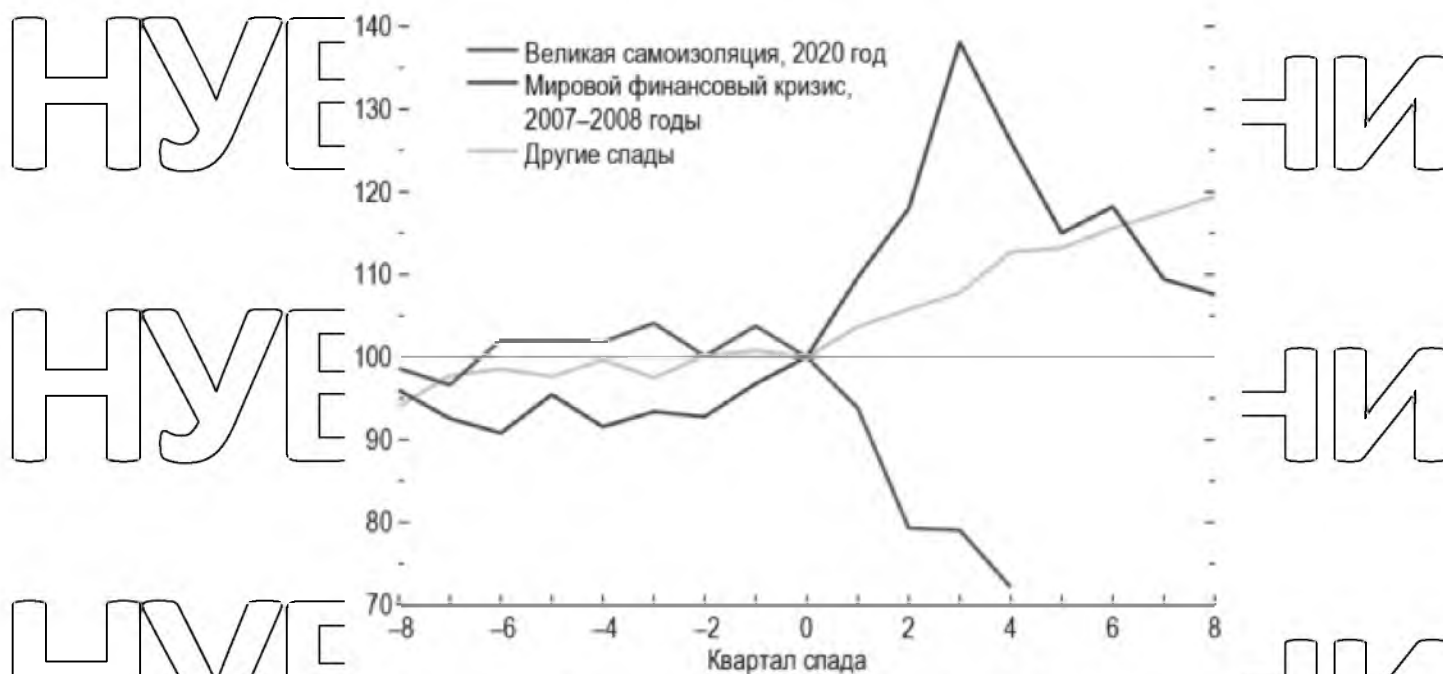


Рис. 3.1. Банкрутства, індекс

Це скорочення банкрутств частково може також бути наслідком введених у деяких країнах мораторіїв на порушення справ про банкрутство. Центральну роль у подоланні будь-яких затримок, що накопичилися у справах про банкрутство гратимуть ефективні системи розгляду справ про банкрутство підприємств, які передбачають належний розподіл збитків між інвесторами, кредиторами та власниками. Крім того, може знадобитися зміцнення (або створення) особливих основ позасудової реструктуризації для більш оперативного розгляду відповідних справ.

Спираючись на досягнуті успіхи, заходи антикризового управління мають забезпечувати дієву підтримку доти, доки не почнеться нормалізація економічної активності завдяки застосуванню вакцин, та обмежувати довгострокові збитки внаслідок глибокої рецесії. Заходи антикризової політики на підтримку економіки у найближчій перспективі мають бути також

орієнтовані на досягнення середньострокових цілей, які полягають в тому, щоб поставити економіку країн на шлях стійкого та справедливого зростання. В цьому відношенні позитивну роль можуть відіграти ініціативи, що орієнтовані на підвищення потенційного обсягу виробництва, захист уразливих верств населення, забезпечення зростання за участю широких верств населення, що принесе вигоду всім.

Основний пріоритет, як і раніше, полягає у забезпеченні того, щоб усі системи охорони здоров'я були необхідною мірою забезпечені ресурсами для відбиття удару пандемії у всьому світі. Це означає забезпечення достатнього фінансування на купівлю та розподіл вакцин, тестування, засоби лікування, індивідуальні засоби захисту та інвестиції у заклади охорони здоров'я. Життєво важливу роль продовжує грати допомога світовій спільноті у формі надання ноу-хау та обладнання для країн із низьким потенціалом систем охорони здоров'я. Світова спільнота має також тісно взаємодіяти у вирішенні завдання прискорення доступу до вакцин для всіх країн, у тому числі за рахунок збільшення фінансування для механізму COVAX та забезпечення загального розподілу вакцин.

Необхідно й надалі підкріплювати роботу у сфері громадської охорони здоров'я ретельно розробленими заходами економічної політики, адаптованими до поточного етапу пандемії. У тих випадках, коли темпи поширення вірусу на місцевому рівні залишаються високими та принципово важливо зменшити безпосередні контакти між людьми, необхідно продовжувати заходи підтримки, включаючи трансфери тим, хто втратив роботу, а також життєздатним компаніям, які переживають втрати надходжень.

У тих випадках, коли темпи розповсюдження вірусу на місцевому рівні є низькими та почалася нормалізація економічної активності, заходи підтримки можна поступово скорочувати, згодом звужуючи їх параметри (наприклад, зменшуючи частку держави у виплачуваній заробітній платі за невідпрацьовані години у рамках програм тимчасової неповної зайнятості, доповнюючи це



субсидіями на найм працівників). Крім цього, в таких країнах за необхідності слід застосовувати ширші стимули підтримки підйому.

Пріоритетні напрямки включають витрати на освіту, щоб компенсувати відкат у накопиченні людського капіталу, перехід на цифрові технології для підвищення зростання продуктивності та «зелені» інвестиції для збільшення

опори на відновлювані ресурси та більшу економію енергії. Орієнтація на «зелені» інвестиції у поєднанні з спочатку помірними, але стійко зростаючими цінами на викиди вуглецю, дозволить домогтися необхідного зменшення викидів, одночасно підтримуючи відновлення економіки після викликаного пандемією спаду.

Заходи антикризового управління із зменшення нерівності можуть доповнюватись інвестиціями в програми перепідготовки та підвищення

кваліфікації для покращення перспектив працевлаштування звільнених працівників, змінням соціальної допомоги при необхідності (включаючи,

наприклад, грошові трансферти за встановленими умовами та виплати на медичні потреби домашніх господарств з низькими доходами) та розширенням

соціального страхування (пом'якшення критеріїв отримання допомоги з безробіття, розширення охоплення оплачуваних відпусток за сімейними

обставинами та через хворобу) – всі ці заходи сприяють вирішенню проблеми нерівномірного впливу кризи ринку праці та стримування зростання нерівності.

Можливості проведення антикризової політики для досягнення цих цілей різняться між країнами. Наявні обмеження вже викликали значні розбіжності у

заходах між групами країн за рівнем доходів:

- Країни з розвиненою економікою, як і раніше, мають можливість запозичувати кошти за виключно низькими ставками і можуть користуватися

цим для надання податково-бюджетної підтримки тією мірою, якою це потрібно для забезпечення довготривалого підйому. Крім того, в умовах надійно

зафіксованих інфляційних очікувань та слабого інфляційного тиску у країнах цієї групи грошово-кредитна політика має зберігати адантивну спрямованість

доки економічний підйом міцно не закріпиться. Такі заходи політики

також створюватимуть позитивні вторинні ефекти для країн, які мають більш обмежені можливості, та зменшать ймовірність несприятливих зрушень у портфельних потоках внаслідок розбіжностей у спрямованості політики між країнами під час фази відновлення економіки.

Країни з ринком, що формується, повинні зберігати податково-бюджетну та грошово-кредитну підтримку, якщо немає небезпеки для стійкості боргової ситуації, а інфляційні очікування є міцно закріпленими. Коли центральні банки країн з ринком, що формується, продовжують здійснювати програми купівлі активів, потрібно чітко інформувати про переслідувані цілі, зокрема, про те, як вони узгоджуються з мандатом на підтримку стабільності цін. Крім питань простору для маневру в антикризовій політиці, стратегії досягнення макроекономічної та фінансової стабільності (включаючи курсову політику) відрізнятимуться залежно від структури економіки конкретних країн

та видів шоків, з якими вони стикаються під час підйому. В країнах з ємними фінансовими ринками та низьким ступенем неузгодженості у структурі балансів гнучкість обмінних курсів може ефективно амортизувати потрясіння та обмежувати нерациональний розподіл ресурсів. У країнах, що характеризуються вразливістю балансів та ринковими тертями, в деяких випадках можуть бути корисні валютні інтервенції та тимчасові заходи з управління потоками капіталу, у тому числі для зміцнення незалежності грошово-кредитної політики у реагуванні на динаміку внутрішньої інфляції та обсягу виробництва. Однак ці заходи не повинні замінювати необхідне макроекономічне коригування.

Країни з низькими доходами, що розвиваються, мають набагато менший простір для маневру в політиці, і багато хто з них вступив у поточну кризу з високим рівнем заборгованості, який неминуче ще підвищиться під час пандемії. Підтримка з боку світової спільноти за рахунок грантів, пільгових позик та заходів щодо полегшення тягара заборгованості відіграватиме вирішальну роль у забезпеченні того, щоб тягар збитків від кризи та зростання бідності не виявився непоєильним для цих країн.

Деяким країнам, можливо, не уникнути реструктуризації заборгованості. Тоді як тимчасове надання ліквідності може допомогти компенсувати недостатній простір для маневру в політиці, для деяких країн цього може бути недостатньо в ситуації, коли рівень суверенного боргу стає економічно неприйнятним. У таких випадках необхідно працювати з кредиторами, щоб здійснити реструктуризацію своєї заборгованості. У більш загальному плані, вдосконалення міжнародної архітектури боргу для підтримки впорядкованої реструктуризації заборгованості позитивно позначиться не тільки на цих країнах, але і на всій системі в цілому.

Коли криза відступить, директивним органам потрібно буде визначити пріоритети у роботі з усунення його ймовірних довготривалих наслідків (деякі з них є посиленням існуючих до кризи тенденцій), серед яких низьке зростання продуктивності, збільшення нерівності, більш висока абсолютна чисельність людей за межею бідності, більш високий рівень заборгованості та відкат у накопиченні людського капіталу.

Синхронізоване здійснення державних інвестицій найбільшими країнами, які мають бюджетний простір для такого маневру, може підвищити ефективність індивідуальних заходів в окремих країнах та посилити трансграничні вторинні ефекти через торговельні зв'язки.

Крім того, більш тісна багатостороння співпраця буде потрібна для вирішення економічних питань, що викликають напруженість у сфері торгівлі та технологій, а також для усунення недоліків у заснованій на правилах багатосторонньої системи торгівлі.

### 3.2. Державні заходи в процесі протистояння кризовим явищам

Ключовою характеристикою рівня розвитку національних економік є збільшення кількості кризових явищ, їх тривалості, глибини та зменшення їх контрольованості. Сучасні кризові процеси супроводжуються безпрецедентним падінням рівня ВВП, збільшенням зовнішнього боргу та бюджетного дефіциту,

зниженням інвестиційної та інноваційної активності. Все це зумовлює необхідність розробки стимуляторів стабільного економічного зростання та оптимізації моделей антикризового регулювання економіки.

Поряд з наявністю фундаментальних наукових праць нові тенденції, специфічні особливості та унікальні за природою походження сучасні кризові явища підтвердили наявність низки невирішених проблем теорії, методології та практики антикризового регулювання. Це стосується, насамперед, теоретичного обґрунтування та вибору ефективної моделі антикризового регулювання. Останні події у світі вкотре підтверджують низьку ефективність чинної антикризової політики. До сьогодні не вироблено ефективних методологічних підходів до державного регулювання та швидкого реагування на можливі негативні сценарії розвитку національних економік у кризовий та посткризовий періоди. По-друге, відсутні дієві механізми активізації інноваційного фактора висхідної циклічної динаміки, вплив якого на економічне зростання є визначальним. По-третє, реалізація реформ у всіх сферах потребує наукового обґрунтування їхнього впливу на економічне зростання у довгостроковій перспективі. Недооцінка ролі антикризового регулювання в економічних стратегіях держав призводить до безсистемності прийняття управлінських рішень, їх ситуативного та слабкого впливу на подолання кризових явищ.

Економічна функція держави полягає у цілеспрямованому впливі на циклічність економічного розвитку, яка представлена як:

- система циклів різної природи походження та тривалості, які у процесі руху резонансно взаємодіють;
- еволюційний процес нерівномірного руху економіки спіраллю;
- безперервні періодичні рухи, коливання різної амплітуди показників макроекономічної динаміки та неекономічних параметрів, чергування фаз підйомів (експансії) та спадів (рецесії), екстенсивного та інтенсивного типів зростання, революційного та еволюційного оновлення систем господарювання.

В умовах стиснення періодичності кризових явищ, які набувають дискретно-безперервного характеру модифікацій, рефлексивного трансферу та накладення кризових явищ різних типів, особливого значення набуває саме антикризове регулювання, яке розглядається, з одного боку, як складова цілісного механізму державного регулювання національної економіки, з іншого – як функція державного управління, що реалізується через проведення антикризової політики [4]. Таким чином, антикризове регулювання національної економіки – це діяльність органів державного управління, яка спрямована на попередження, запобігання та мінімізацію негативних наслідків криз з метою забезпечення стійкого економічного розвитку.

На національний економічний цикл та глибину кризи впливають наступні фактори, що регулюються (рис. 3.2) [4; 30]:

- заощадження та інвестиції є основними та визначальними факторами економічного зростання. Трансформація заощаджень в інвестиції (в тому числі й за допомогою регуляторної державної політики) визначає економічне зростання, темпи та якість якого безпосередньо залежить від тенденції до заощаджень у майбутні періоди;

- людський фактор – виявляє взаємозв'язок між економічним розвитком та освітою, наукою, здоров'ям нації;

- інфляційні фактори – впливають прямо на динаміку ВВП та опосередковано через монетарні та немонетарні параметри;

НУБІП України

НУБІП України

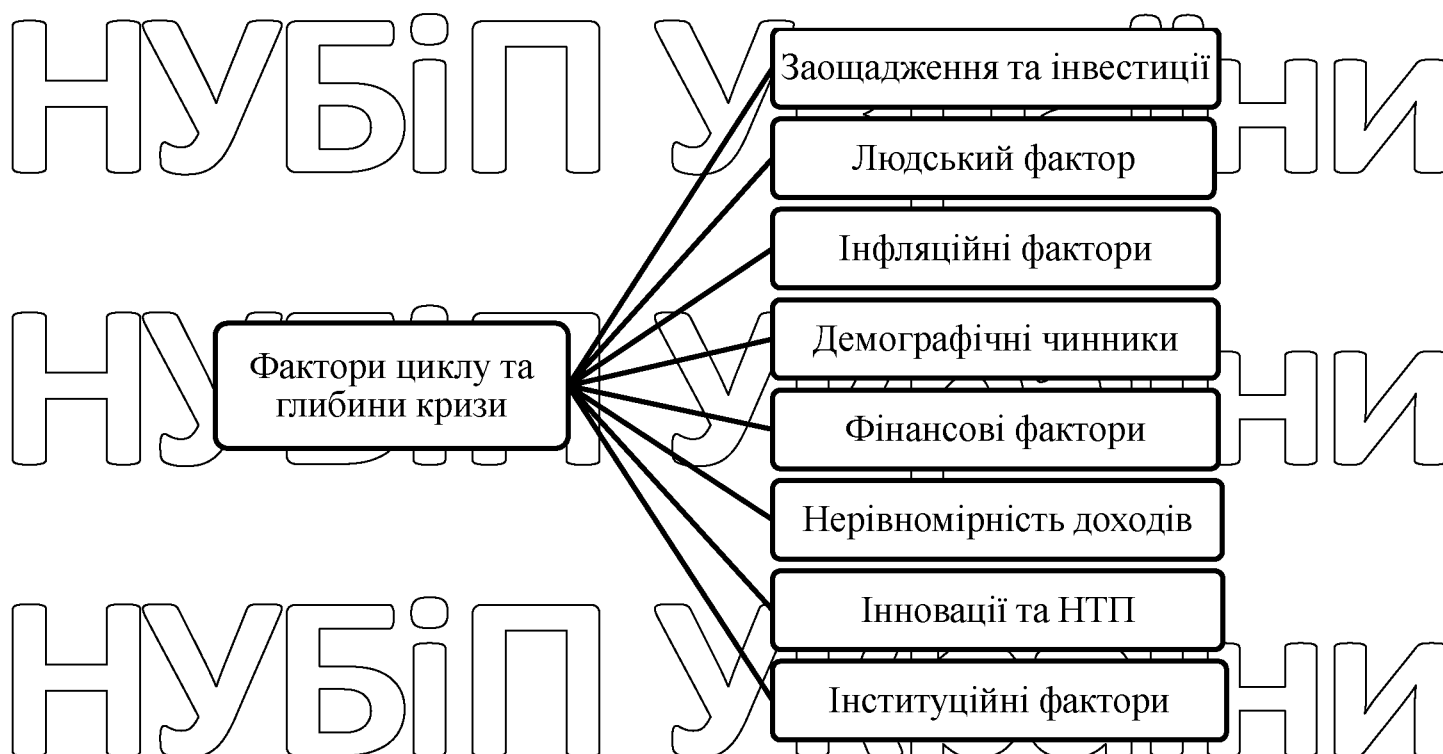


Рис. 3.2. Фактори циклу та глибини кризи, що регулюються

- демографічні чинники – виявляються у наявності мінусової кореляції між темпами приросту населення і значенням ВВП на душу населення;

- фінансові фактори – впливають на економічний розвиток засобами бюджетно-податкової та грошово-кредитної політики. Бюджетно-податкові фактори в контексті циклічної динаміки включають такі індикатори, як обсяг та структура державних інвестицій, фінансування суспільних потреб, рівень соціалізації бюджету, розмір бюджетного дефіциту, його частка у ВВП, обсяг та структура зовнішнього державного боргу, його співвідношення з ВВП, ефективність податкової системи та податкове навантаження економіку.

Грошово-кредитні фактори циклічності розвитку національної економіки впливають із механізму монетарної трансмісії;

- нерівномірність доходів – впливає на циклічність економічного розвитку як засобами прямого економічного впливу на ВВП, переважно через формування платоспроможного попиту, накопичення національного багатства, диференціацію оплати праці, виходячи з кваліфікаційно-освітнього рівня, так і опосередковано через неекономічні фактори (можливість отримання якісної

освіти, інтелектуалізації нації, якісного медичного обслуговування культурного збагачення) – зменшення нерівності у рівнях доходів стимулює економічне зростання;

- інновації та науково-технічний прогрес корелюють масштаби економічної динаміки як у рамках національної економіки, і у глобальному масштабі, формують умови знищення економічної рівноваги з наступним переходом до нового стану рівноваги, але вже більше високого рівня;

- інституційні фактори – взаємозалежність між якістю державної політики та економічним розвитком проявляється через рівень ефективності функціонування національної економіки як системи.

Аналіз використання кейнсіанської та неоліберальної моделі державного регулювання дозволяє виявити негативні наслідки впровадження

неоліберальної економічної доктрини, що у глобальному масштабі виявилось у збільшенні технологічного розриву між високорозвиненими країнами та іншим

світом; збільшенні економічної нерівності населення, переміщенні фінансових потоків із реального сектора економіки в інфраструктуру розваг; формуванні спотвореного фінансового сектора, що характеризується збільшенням спекулятивних операцій, завищенням реальної вартості активів; послабленні

взаємозв'язку фінансового та реального секторів економіки, неможливості уникнути чи мінімізувати наслідки кризових ситуацій; скороченні періодичності фінансових криз та зменшенні їх руйнівних наслідків.

Оптимальним є використання кейнсіанського підходу, що ґрунтується на імперативах активної регулюючої ролі держави в економічних процесах та передбачає розумне об'єднання ринкового механізму та механізму ринкового регулювання з посиленням впливом останнього у кризовій фазі [4, с. Т2].

Основою антикризового регулювання, заснованого на кейнсіанській доктрині, можна вважати національну антикризову програму як правовий документ, який забезпечує впорядкованість, комплексність, системність та послідовність впровадження регулюючих інструментів у період кризи та у посткризовий період. Розробка антикризової програми базується на

використанні принципу інтегрованої взаємодії з довгостроковою стратегією економічного розвитку та передбачає:

1. Відповідність стратегічним імперативам соціально-економічного розвитку країни та сучасним тенденціям постіндустріальної трансформації.

2. Свочасність прийняття, що проявляється у превентивній реакції на прояв перших симптомів кризи.

3. Узгодженість із пріоритетними напрямками науково-технічної та інноваційної діяльності.

4. Взаємодія з антикризовою політикою країн – зовнішньоекономічних партнерів, а також міжнародних та регіональних об'єднань.

5. Реальність поставленої мети.

6. Детальна конкретизація антикризових дій, механізму та термінів їх реалізації, виконавців, обсягів та джерел фінансування.

7. Домінуючий напрямок регулюючої уваги на оновлення реального сектора економіки, стимуляцію інновацій, активізацію інвестиційної діяльності, збалансування доходної та витратної частин державного бюджету поряд із підвищенням рівня реальних доходів населення.

Аналіз державного регулювання на основі кейнсіанського підходу свідчить, що вихід із кризи пов'язаний, насамперед, з розширенням приватних та державних інвестицій, фінансуванням державних проєктів та програм з метою підтримки економічно ефективних та соціально значущих галузей національної економіки та науково-технічного сектора. Ці регулятори мають

бути доповнені непрямими регулюючими інструментами фінансової політики, такими як:

диференційоване оподаткування, зниження податкового навантаження, дотування, субсидування та пільгове кредитування стратегічно важливих та пріоритетних галузей реального сектору економіки. При переході до фази поживлення інвестиції мають бути спрямовані на впровадження інновацій та перехід до нового технологічного устрою.

Таким чином, необхідно розширити інструментарій антикризового регулювання, що включав би внесення коректив до бюджетно-податкової,



інвестиційної, інноваційної політики держави та стимуляції внутрішнього попиту, а також ендогенних факторів економічного зростання. Антикризове регулювання національної економіки має носити безперервно-циклічний характер, здійснюватися на всіх етапах економічного циклу та забезпечувати

формування антикризового потенціалу, що, у свою чергу, передбачає мобілізацію всіх коштів, резервів та ресурсів для протистояння кризовим процесам, боротьбі з їхніми наслідками.

### 3.3. Трансформація антикризового управління в антикризове бізнес-регулювання

Сьогодні суттєво змінилися вимоги до антикризового управління, саме воно здійснюється у значно більших масштабах. Антикризові заходи розробляються та застосовуються на міжкрайовому, державному, регіональному, муніципальному рівнях управління, а також для конкретних суб'єктів господарювання. Нові вимоги часу, особливості економічного розвитку передбачають трансформацію антикризового управління в антикризове бізнес-регулювання – сукупність систем антикризового управління на мега-, макро-, мезо- та мікрорівнях, для кожного з яких характерні свої цілі, функції, інструменти та методи впливу, що застосовуються при стабільному розвитку економіки та в умовах кризи.

У стабільних умовах функціонування основною метою антикризового бізнес-регулювання на рівні держави є реалізація системи заходів для запобігання кризовим явищам, забезпечення економічного зростання, зайнятості всього працездатного населення, стабільного рівня цін, стійкості національної валюти, зовнішньоекономічної рівноваги та вирішення інших найважливіших завдань задля забезпечення матеріального добробуту всього суспільства.

Найважливішим завданням антикризового бізнес-регулювання на макрорівні є забезпечення умов безперервності розвитку бізнесу [24]:

- своєчасне виявлення потенційних загроз для функціональних напрямів

бізнесу, порушення яких призведе до його зупинення чи руйнування;

- пошук фінансових, матеріальних та технічних ресурсів для реалізації функціональних напрямів бізнесу;

- створення системи заміщення та резервування кадрів,

- забезпечення постійної готовності матеріально-технічної бази та персоналу організації до виконання комплексу заходів для збереження бізнес-

одиниці.

При цьому розрізняють основну, вищу мету та цілі прикладного характеру державного регулювання. Вищою метою державного регулювання

економіки України є забезпечення матеріального добробуту всього суспільства,

досягнення якої можливе за умови реалізації прикладних цілей, до яких належать:

- забезпечення стабільного зростання економіки, доходів та прибутку

суб'єктів економічних відносин, зайнятості населення, обґрунтованого рівня цін та стійкості національної валюти;

- зовнішньоекономічна рівновага,

- попередження криз та розробка системи антикризових заходів у разі їх виникнення.

Склад, значимість і послідовність постановки цілей держави зумовлені її економічними та фінансовими параметрами, рівнем розвитку, рівнем інфляції

та ін. При цьому найважливішим завданням державного регулювання бізнес-процесів та розвитку економіки в цілому є формування гармонійної системи

цілей та механізму їх досягнення.

У разі кризи економіки на макрорівні чи світової фінансово-економічної кризи основними цілями державного регулювання повинні бути:

- ліквідація причин кризи, негативних соціально-економічних наслідків;

- стабілізація економічних процесів та вихід із кризи;

**НУВІП УКРАЇНИ**

- забезпечення подальшого розвитку національної економіки.  
 Як прикладні цілі виступають:

- зниження темпів падіння обсягів виробництва реального сектора економіки (на початковому етапі);

**НУВІП УКРАЇНИ**

стабілізація обсягів громадського виробництва та забезпечення темпів його зростання з метою задоволення потреб населення у промисловій продукції, життєво необхідних послугах (медичних, освітніх, культурних, житлово-комунального обслуговування та ін.);

- найважливішою прикладною метою є запобігання зuboжіння населення.

**НУВІП УКРАЇНИ**

Головною функцією державного антикризового бізнес-регулювання є створення умов для активізації, інтенсифікації підприємницької діяльності, насамперед інвестиційної та інноваційної, за умови забезпечення стабільності національної валюти. Виконання цієї функції держави досягається заходами фінансової, грошової та кредитної політики, зокрема, для цього потрібно розробити програму антикризових заходів національного уряду, яка передбачає реалізацію комплексу заходів соціального захисту населення.

**НУВІП УКРАЇНИ**

Для виконання антикризових програм на макрорівні використовуються відповідні інструменти державного бізнес-регулювання – нормативно-законодавчі акти, що дозволяють реалізовувати передбачені заходи, у тому числі щодо функціонування тарифно-митної системи, трудового законодавства, законодавства, що регулює функціонування інституту банкрутства, та ін., а також встановлювати межі держрегулювання та передбачати делегування частини функцій різним професійним спільнотам.

**НУВІП УКРАЇНИ**

Важливою складовою антикризового бізнес-регулювання та його матеріальною базою є державна власність, яка використовується як база для досягнення довгострокових та кон'юнктурних цілей, у тому числі при освоєнні капіталомістких та ризикових напрямків, проведенні економічної політики у депресивних регіонах, а також для регулювання соціальних процесів. Наприклад, за допомогою соціальної політики забезпечується соціальна безпека.

Для досягнення поставленої мети, виконання зазначених функцій з використанням відповідних інструментів держава може застосовувати різні методи впливу:

- прямі методи включають, наприклад, податкову та амортизаційну політику, що забезпечує стабільні умови функціонування бізнесу та його розвиток, оновлення основного капіталу, системи пільг, преференцій;

- методи непрямого впливу створюють передумови для самостійного вибору бізнес-спільнотою варіантів, що відповідають цілям антикризової економічної політики держави;

- адміністративні методи поділяються на методи заборони, дозволу та примусу з метою забезпечення виконання нормативно-законодавчих норм, дотримання певних правил поведінки суб'єктами ринкової економіки;

- економічні методи передбачають напрямки досягнення цілей бізнес-структури, наприклад, отримання прибутку, та обмежують свободу вибору. В цих методів багато спільного з адміністративними методами, що свідчить про неможливість їхнього жорсткого розмежування.

До інструментів регулювання економічних бізнес-процесів на рівні регіону (мезорівень) відноситься сформована нормативно-законодавча база, що враховує необхідність виконання функцій, делегованих з державного рівня, зокрема [24]:

- формування тарифної політики у межах делегованих державою повноважень;

- надання населенню важливих соціальних послуг та ін.;
- використання регіональної власності як матеріальної основи аналізованих процесів, інструментів реалізації антикризових заходів.

Аналіз основних інструментів, методів впливу, що використовуються в процесах антикризового бізнес-регулювання, свідчить про їх значну схожість з урахуванням повноважень, делегованих на даний рівень управління, виділення інституційних інструментів, що дозволяють впливати на параметри

інституційного середовища, застосовуваних контрактних угод, а також на форми економічної поведінки суб'єктів ринку.

Ефективність антикризового бізнес-регулювання на мезорівні може бути досягнута за умови, що парадигма, стратегія, інструменти, методи та цілі цього процесу відповідають потребам розвитку регіональної системи як суб'єкта економічних відносин.

Коректно підібрані інструменти антикризового бізнес-регулювання на даному рівні активізують бізнес-процеси, підвищують інвестиційну привабливість регіону, сприяють реалізації концепцій його розвитку. Антикризове управління економічною системою регіону покликане

забезпечити узгодження інтересів основних суб'єктів, формування оптимальної комбінації наявних ресурсів та їх ефективне використання, а також отримання синергетичного ефекту в процесі її взаємодії з іншими системами соціально-економічних відносин, що діють на макро- та мікрорівнях.

Головною метою антикризового бізнес-регулювання на мікрорівні, тобто в рамках окремого суб'єкта господарювання (незалежно від видів діяльності, організаційно-правової форми та інших параметрів), є стійкий, безперервний розвиток бізнесу, коли сумлінні власники могли б завчасно та ефективно здійснювати антикризові заходи, відновлювати втрачену платоспроможність та

забезпечити своєму підприємству «повернення» до ефективно функціонуючих організацій. Суспільство також зацікавлене в тому, щоб фірми та компанії працювали рентабельно, щоб їхнє майно використовувалося ефективно, щоб бізнес зберігався. Отже, у проведенні ефективного бізнес-регулювання з метою

забезпечення стабільного функціонування бізнес-одиниць, попередження кризи та подолання її наслідків на мікрорівні основними зацікавленими особами є держава як суб'єкт відносин, що захищає інтереси всього суспільства, та власники (засновники, учасники господарюючих товариств, власники майна), працівники, а в деяких випадках (містоутворюючі організації

монопрофільних міст) – все муніципальне співтовариство. Для досягнення зазначених цілей фірми та компанії також використовують відповідні

інструменти антикризового управління, методи впливу виконують певні функції.

До основних функцій антикризового управління з боку суб'єктів економічних відносин на аналізованому рівні відносяться забезпечення безперервного процесу виробництва та реалізації продукції, формування

високопрофесійного персоналу, а також комплексу розподільно-регламентуючої документації, що регулює основні виробничі, фінансово-бухгалтерські процеси, договірні відносини як усередині фірм та із зовнішніми агентами, партнерами по бізнесу, наприклад, формування облікової політики організації, її колективного договору, що передбачає систему додаткових пільг та ін.

Інструментом антикризового бізнес-регулювання, що становить матеріальну основу фірми, вважається власність, факт наявності якої у фірми забезпечує їй конкурентні переваги в порівнянні з компанією, що бере власність в оренду. Крім того, фірма може використовувати власність для досягнення цілей та поповнення недостатніх фінансових ресурсів, у тому числі як застава, забезпечення зобов'язань та ін.

Основним методом антикризового бізнес-регулювання цього рівня є діяча на підприємстві система заборон, дозволу та примусу, що регламентується розпорядженнями, положеннями, підготовленими в суворій відповідності до чинної нормативно-законодавчої бази державного та регіонального рівнів.

Основними завданнями антикризового бізнес-регулювання на мікрорівні є забезпечення стабільного функціонування бізнес-єдиниці та виконання комплексу відповідних заходів, спрямованих на попередження та прогнозування криз, реалізацію заходів превентивного характеру, застосування особливих антикризових технологій при проведенні профілактичних заходів, своєчасне попередження та розпізнавання кризових явищ.

Найважливішим завданням антикризового бізнес-регулювання на мікрорівні є реалізація комплексу заходів з метою запобігання банкрутству

організацій. Принципово інші завдання стоять перед суб'єктами економіки з недостатньою фінансовою стійкістю, низькою рентабельністю, високим ступенем залежності від зовнішнього фінансування. В даному випадку

необхідним є набір заходів антикризового управління, які передбачають стабілізацію фінансового становища, запобігання розвитку та поглиблення кризових явищ, забезпечення працездатності фірми.

Слід мати на увазі, що антикризове управління передбачає поділ фінансового оздоровлення на режим до порушення справи про банкрутство та режим, який використовується у справі про банкрутство. У зв'язку з цим

залежно від заходів, що реалізуються, фінансове оздоровлення підрозділяється на превентивне та проведення процедур банкрутства. До складу превентивних заходів включено профілактику неплатоспроможності та запобігання

порушенню справи про банкрутство. Процедури банкрутства проводяться з урахуванням їх цілей і поділяються на підготовчі та реабілітаційні чи ліквідаційні.

Державне регулювання відносин неспроможності (інститут банкрутства) є невід'ємною частиною антикризового бізнес-регулювання на мікрорівні. Його

функціонування сприяє підтримці стійких економічних зв'язків, фінансової дисципліни, своєчасної реорганізації неефективних суб'єктів економіки та їхнього цивілізованого відходу з ринку під контролем кредиторів. Саме цим

обумовлені основні функції та завдання інституту банкрутства, використовувані при цьому інструменти та методи регламентовані чинною нормативно-законодавчою базою [28].

Принципово іншими є завдання, функції, інструменти та методи впливу суб'єктів економіки на різних рівнях управління в умовах світової фінансово-економічної кризи. Важливими аспектами антикризового бізнес-регулювання є

виявлення та розуміння сутності та причин виникнення кризи, характеру змін у світовій економіці, напрямів розвитку економічних та інших характеристик.

З метою боротьби з глобальною фінансово-економічною кризою багато країн розробили відповідні програми антикризових заходів. Так, антикризові

програми США, держав Західної Європи були спрямовані на підвищення рівня поточної ліквідності національних банківських систем, фінансову підтримку реального сектору економіки, надання державної гарантійно-страхової

підтримки фінансових операцій з метою подолання кризи довіри, активізації ринків капіталу, здійснення державних інвестицій у системотворчий капітал

фінансових інституцій; викуп у фінансових інститутів проблемних активів із низькою поточною ліквідністю. В процесі розвитку інструменти та методи

державного антикризового бізнес-регулювання різко змінювалися, наприклад, після появи фактів націоналізації найважливіших для економіки конкретної

держави суб'єктів господарювання.

Відмінною особливістю державного регулювання у рамках світової фінансово-економічної кризи є вироблення основних принципів регулювання

фінансових систем:

- запобігання краху системно важливих фінансових інститутів;
- забезпечення можливості залучення капіталу для поновлення кредитних операцій;
- гарантування доступу фінансових інституцій до фінансування;
- забезпечення надійності програм зі страхування депозитів та ін.

В ході сучасних криз було виявлено, що основний фактор антикризової стійкості залежить не так від структури виробництва, як від ефективності антикризової стратегії уряду. На думку міжнародного експертного

співтовариства [63], найважливішими напрямками антикризового бізнес-регулювання на рівні держави є:

- розвиток внутрішніх ринків, зокрема захист національних інтересів;
- підтримка малого та середнього бізнесу, стимулювання внутрішнього попиту;
- довгострокове комплексне державне планування;

- посилення державного та міждержавного регулювання, реформа фінансової системи;



# НУБІП України

- підтримка реального сектора економіки, уникнення сировинної залежності;

- розумна промислова політика;

- розвиток технологій та інноваційного виробництва та ін.

# НУБІП України

В процесі свого функціонування суб'єкти ринкової економіки різних рівнів виконують різні завдання та функції з метою забезпечення стабільного функціонування та попередження кризи, застосовують систему відповідних

інструментів та методів, які мають суттєві відмінності залежно від зазначеного рівня, внутрішніх та зовнішніх факторів, тобто розробляють відповідні

# НУБІП України

антикризові програми. У разі виникнення кризових явищ, їх посилення, невчасності розробки, недостатньої обґрунтованості та неефективності реалізації антикризових заходів суб'єкти економіки макро-, мезо- та мікрорівня

застосовують комплекс інструментів та методів, технологій управління, що

# НУБІП України

зумовлює відповідну трансформацію антикризового управління в антикризове бізнес-регулювання.

# НУБІП України

# НУБІП України

# НУБІП України

## ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволяє зробити наступні висновки.

На основі аналізу наукової літератури було визначено фази і види економічних циклів. Циклічна динаміка розвитку глобальної економічної системи характеризується такими фазами економічного циклу: зростання, піку (буму), кризи та депресії. Отже, динаміка розвитку світової економіки має циклічний характер, що відповідає концепції економічних циклів, описаних в економічній літературі. Можна підсумувати, що економічний цикл представляє собою особливий тип періодичних коливань економічної активності навколо довгострокового тренда, що були викликані особливостями функціонування власне економічної системи і зовнішніх факторів, які проявляються у волатильній природі більшості макроекономічних показників.

На основі дослідження було виявлено поняття і сутність фінансової кризи: фінансова криза – це аномальний процес різкого порушення стабільного стану фінансової системи, викликаний впливом різних несприятливих екзогенних і ендогенних шоків, що провокують її якісні та кількісні зміни і нездатність адаптуватися до нових екстремальних умов, що характеризується дестабілізацією функціонування одного або декількох сегментів фінансового ринку і фінансових інститутів, що виявляється в порушенні ліквідності та приводить до істотної зміни вартості фінансових інструментів, що супроводжується посиленням умов отримання кредиту і скороченням частки позикових коштів, збитками і банкрутствами учасників ринку, затримкою розрахунків і порушенням зв'язків між економічними агентами.

Проведення характеристики закономірностей розвитку світової економіки в залежності від характеру кризи, дозволяє класифікувати види економічних криз, які відбувалися в період з 1825 року до теперішнього часу.

Дослідження процесів нестабільності та шляхів досягнення стабільності вимагає системного вивчення причин виникнення криз у світовій економіці. Подібні дослідження можуть розвивати теорію економічної безпеки держави.

Вони спрямовані на визначення і попередження економічних загроз, а фінансово-економічна криза і є найбільшою небезпечкою в сучасних умовах глобалізації та інтегрованих національних економік. Отже, проведений аналіз

різних підходів до циклічності і формування криз у світовій економіці, нестабільності її розвитку дозволяють уявити це як систему світового

зв'язків з виділенням глобальних, регіональних і локальних криз для подальшого вивчення їх впливу на економіку, у першу чергу, малих і середніх

країн. При цьому першорядне значення має розробка діагностики і антикризових заходів для сталого соціально-економічного розвитку держав.

Дослідження світових фінансових криз у відображенні процесів економічної циклічності дало змогу зробити висновок, що сутність будь-якої фінансової кризи – вглибокому розладі державної фінансової системи. Сучасні

глобальні фінансові кризи викликається не стільки кризою перевиробництва, скільки грубим порушенням рівноваги в структурі суспільного відтворення.

Світова криза, оскільки була викликана стихійною (спекулятивною) формою розвитку ринкової економіки, призвела багатьох вчених до думки, що саме

монополії, перш за все транснаціональні, «забезпечили» глобальний характер і фінансової, і економічної кризи. Капіталізація 500 найбільших ТНК до початку

кризи становила величезну суму – 26 трлн дол. Отже, основною причиною світових фінансових криз є протиріччя між суспільним характером

виробництва та приватною формою присвоєння. Це означає, що доки існує ринкова економіка як історичний спосіб виробництва, економічні кризи

неминучі

Діагностика причин і проблем сучасних світових криз показала, що причин виникнення криз існує багато: війни, революції, міграція населення,

коливання чисельності населення планети, технологічні прориви, нерівномірне приватне споживання, що збільшує чи скорочує обсяг виробництва, масове

високоризикове інвестування, економічна політика кожної країни тощо. З кожною новою кризою люди вчаться пізнавати її природу і завчасно проводити

потрібні політико-економічні заходи. При цьому протягом часу кризи

вдосконалюються внаслідок економічного, технологічного, інформаційного розвитку людства. Аналіз минулих світових криз і кризи сьогодення дають розуміння того, наскільки є глобалізованим і взаємопов'язаним сучасне

суспільство. Саме глобалізація стає причиною все частіше виникаючих коливань економіки, при цьому кризи є лише природним відображенням глобалізації, кроком до розвитку. Основною проблематикою є навіть не запобігання кризам, а можливість мінімізації наслідків криз.

Аналіз наслідків глобальної фінансової кризи для ринків, що розвиваються, дав змогу стверджувати, що ринки були затронуті фінансовою кризою 2008-2009 рр. особливо сильно. Також багато країн, що розвиваються, вступили у кризу 2020 р. з високим рівнем заборгованості, який неминуче зростатиме в ході пандемії. З відновленням світової економічної активності

прогнозується зростання обсягів світової торгівлі приблизно на 8 відсотків у 2021 році. Відновлення торгівлі послугами, як очікується, йтиме повільнішими темпами, ніж відновлення обсягу торгівлі товарами, що відповідає зниженій активності у сфері міжнародного туризму та ділових поїздок. Країни, що розвиваються, як прогнозується, характеризуватимуться розбіжностями в

динаміці відновлення економіки. Особливо складні перспективи в даній групі складаються у країн-експортерів нафти та країн, що спираються на туризм, враховуючи очікувану повільну нормалізацію міжнародних поїздок та стримані перспективи щодо цін на нафту.

Аналіз світового досвіду антикризового управління дозволив виявити негативні наслідки впровадження неолиберальної економічної доктрини, що у глобальному масштабі виявилось у збільшенні технологічного розриву між високорозвиненими країнами та іншим світом, збільшенні економічної нерівності населення; переміщенні фінансових потоків із реального сектора

економіки в інфраструктуру розваг; формуванні спотвореного фінансового сектора, що характеризується збільшенням спекулятивних операцій, завищенням реальної вартості активів; послабленні взаємозв'язку фінансового та реального секторів економіки; неможливості уникнути чи мінімізувати

наслідки кризових ситуацій; скороченні періодичності фінансових криз та зменшенні їх руйнівних наслідків. Аналіз державного регулювання на основі кейнсіанського підходу свідчить, що вихід із кризи пов'язаний, насамперед, з

розширенням приватних та державних інвестицій, фінансуванням державних проектів та програм з метою підтримки економічно ефективних та соціально значущих галузей національної економіки та науково-технічного сектора.

Таким чином, необхідно розширити інструментарій антикризового регулювання, що включав би внесення коректив до бюджетно-податкової, інвестиційної, інноваційної політики держави та стимуляції внутрішнього попиту, а також ендогенних факторів економічного зростання.

На основі проведеного дослідження було обґрунтовано трансформацію антикризового управління в антикризове бізнес-регулювання. Нові вимоги часу, особливості економічного розвитку передбачають трансформацію антикризового управління в антикризове бізнес-регулювання – сукупність систем антикризового управління на мега-, макро-, мезо- та мікрорівнях.

В процесі свого функціонування суб'єкти ринкової економіки різних рівнів виконують різні завдання та функції з метою забезпечення стабільного функціонування та попередження кризи, застосовують систему відповідних

інструментів та методів, які мають суттєві відмінності залежно від зазначеного рівня, внутрішніх та зовнішніх факторів, тобто розробляють відповідні антикризові програми. У разі виникнення кризових явищ, їх посилення,

невчасності розробки, недостатньої обґрунтованості та неефективності реалізації антикризових заходів суб'єкти економіки макро-, мезо- та мікрорівня

застосовують комплекс інструментів та методів технологій управління, що зумовлює відповідну трансформацію антикризового управління в антикризове бізнес-регулювання.

НУБІП України

## СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Аникин А. В. О типологии финансовых кризисов. Вестник Московского университета. 2001. № 4. С. 43–54.

2. Бекетов Н.В. Цикличность развития мировой экономики и финансовые кризисы. *Финансы и кредит*. 2007. № 42. С. 28–36.

3. Большой экономический словарь / под ред. А. Н. Азрилияна. М.: Ин-т новой экономики, 1999.

4. Бучинская Е.В. Роль государства в процессе противостояния кризисным явлениям. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Випуск 8. Частина 6. 2014. С. 9-13.

5. Васина Е.В. Мировые финансовые кризисы и их виды. URL: [http://vestnik.mgimo.ru/sites/default/files/pdf/031\\_ekonomika\\_vasinaev.pdf](http://vestnik.mgimo.ru/sites/default/files/pdf/031_ekonomika_vasinaev.pdf) (дата звернення: 03.11.2021).

6. Верич Ю.Л. Финансиализация и ее последствия для глобальной экономики. *Стратегия предприятия в контексте повышения его конкурентоспособности*. 2017. № 6. С. 121-126.

7. Давиденко Н.М. Фінансові кризи в контексті циклічності економічного розвитку. *Причорноморські економічні студії*. 2020. Випуск 60-2. С. 90-96.

8. Джунь В.В. Институт неспроможності: світовий досвід розвитку і особливості становлення в Україні. Монографія. К.:Юридическая практика, 2006. 384с.

9. Економічна енциклопедія / ред. С.В. Мочерний. Київ: Видавничий центр "Академія". Т. 1, 2000. 863 с.; Т. 2, 2001. 847 с.; Т. 3, 2002. 952 с.

10. Кондратьев Н.Д. Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения. М.: Экономика. 2002. 765 с.

11. Кузнецова А., Джулай В. Світова фінансова нестабільність: антикризові аспекти. *Проблеми сучасного підприємництва в умовах глобалізації*. Краків, 2020. С. 25–32.

12. Мазуренко В. І. Типи сучасних фінансових криз. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2004. Вип. 29–30. С. 1024–1031.

13. Нельсон Р.Р., Уинтер С.Дж. Эволюционная теория экономических изменений. М.: Дело. 2002. 536 с.

14. Официальный сайт Всемирного банка. URL: <http://www.worldbank.org> (дата звернення: 03.11.2021).

15. Официальный сайт ООН. URL: <https://www.un.org/ru/> (дата звернення: 03.11.2021).

16. Офіційний сайт електронного ресурсу ринкових та споживчих даних Statista. URL: <https://www.statista.com/> (Дата звернення: 12.10.2021).

17. Офіційний сайт Міжнародного валютного фонду. URL: <https://www.imf.org/ru/> (дата звернення: 03.11.2021).

18. Офіційний сайт ЮНКТАД. URL: <https://unctad.org/en/Pages/Home.aspx> (дата звернення: 03.11.2021).

19. Резникова Н.В. Роль государства и рынка в дискурсе глобализации: вызовы взаимозависимости. *Финансовые исследования*. 2014. № 2 (43). С. 15–22.

20. Рейтинг Forbes Global 2000. URL: <https://www.forbes.com/lists/global2000/#e31485b5ac04> (дата звернення: 03.11.2021).

21. Ротбард М. История денежного обращения и банковского дела в США: от колониального периода до Второй мировой войны. Челябинск, 2009. 548 с.

22. Рудый К. В. Финансовые кризисы: теория, история, политика. М.: Новое знание, 2003. 399 с.

23. Рустамов Э. С. Финансовые кризисы: источники, проявления, последствия. *Вопросы экономики*. 2012. № 4. С. 46–66.



24. Ряховская А.Н. Трансформация антикризисного управления в антикризисное бизнес-регулирование. Стратегические решения и риск-менеджмент. 2011. №2. С. 102-107.

25. Сибирка Л. А. Фінансова криза в контексті структурних перетворень економіки. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2011. Вип. 10 (123). С. 72–76.

26. Слуцкий Е.Е. Экономические и статистические произведения. М.: Эксмо. 2010. 1152 с.

27. Сорос Дж. Алхимия финансов / Пер. с англ. Н.С. Бабинцевой. М.: Вильямс, 2013. 352 с.

28. Талавіра Є. В., Калашник Д. І. Аналіз причин сучасної фінансової кризи в контексті фінансової безпеки держави. *Ефективна економіка*. 2020. № 6.

29. Тивончук І.О., Стецюк П.І., Тивончук О.І. Фінансові кризи: аналіз причин та механізмів їх прояву. URL: [http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/Vnulp/Ekonomika/2011\\_698/16.pdf](http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/Vnulp/Ekonomika/2011_698/16.pdf) (дата звернення: 12.10.2021).

30. Туган-Барановский М.И. Основы политической экономии. Пг. : Право, 1917. 540 с.

31. Ференс О.Л. Глобальные финансовые кризисы: причины, разновидности и пути преодоления. *Национальные экономические системы в контексте формирования глобального экономического пространства*. Материалы II международной научно-практической конференции. М.: Издательство ИП Хотеева Л.В, 2016. С.453-455.

32. Хоутри Р.Д. Деньги и кредит. М.: Директ-Медиа, 2007. 363 с.

33. Чугаев А. А. Валютные кризисы на рубеже XX–XXI веков : монография. Киев : Леся, 2007.

34. Шавкун В.М. Глобальна фінансово-економічна криза та її вплив на економіку України. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2011, №2, Т.3. С.228-235.



35. Швайка М. Світова фінансова криза: причини виникнення та шляхи подолання. URL: <http://soskin.info/2008/11-12/200803.html> (Дата звернення: 12.10.2021).

36. Шумпетер Й. Теория экономического развития. М.: Прогресс. 1982.

37. Antczak R. Theoretical Aspects of Currency Crises. Warsaw : Center for Social and Economic Research, 2002.

38. Berlemann M., Hristov K., Nenovshy N. Lending of Last Resort, Moral Hazard and Twin Crises. University of Michigan Business School, William Davidson Institute, 2002.

39. Berry B. Geography of market centers and retail distribution. N.J.: Prentice-Hall, 1967. 148 p.

40. Bordo M., Dueker M., Wheelock D. Aggregate Price Shocks and Financial Stability: A Historical Analysis. *Economic Inquiry*. 2002. Vol. 40, no. 4.

41. Caplan B. What's Wrong With Austrian Business Cycle Theory. URL: [http://econlog.econlib.org/archives/2008/01/whats\\_wrong\\_wit\\_6.html](http://econlog.econlib.org/archives/2008/01/whats_wrong_wit_6.html) (Date of access: 03.10.2021).

42. Claessens S., Kose M. A. Financial Crises Explanations, Types, and Implications. IMF Working Papers 13/28, International Monetary Fund. 2013.

43. Currency Crises in Emerging-Market Economies: Causes, Consequences and Policy Lessons / ed. by M. Dąbrowski. Warsaw : Center for Social and Economic Research, 2002.

44. Davis Ph. E. Towards a Typology for Systemic Financial Instability. London, Public Policy Discussion Papers 03-20. 2003.

45. Delbeke J. Trendperioden in de geldhoeveelheid van België, 1877-1983: en theoretische en empirische analyse van de "banking school" hypothese. Belgium: Bierbeek, 1986. 362 p.

46. Eichengreen B., Rose A., Wyplosz C. Contagious Currency Crises. URL: <http://www.nber.org> (Date of access: 23.10.2021).

47. Fisher I. The debt-deflation theory of great depressions. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*. 1993. C. 337-357.

48. Flood R.P., Marion N. P. Policy Implication of «Second-Generation» Crisis Models. URL: <http://www.imf.org> (Date of access: 03.10.2021).

49. Friedman M. Free to Choose: A Personal Statement. New York: Harvest Books. 1990. 360 p.

50. Hansen A. Business Cycles and National Income. New York: W. W. Norton. 1951. 639 p.

51. Henry George. Progress and Poverty; an Inquiry Into the Cause of Industrial Depressions and of Increase of Want with Increase of Wealth. USA, 2013. 166 p.

52. Hoover K. D. New Classical Macroeconomics. URL: <http://www.econlib.org/library/Enc/NewClassicalMacroeconomics.html> (Date of access: 03.10.2021).

53. Jevons W.S. The Solar-Commercial Cycle. *Nature*. 1882. №26. P. 226-228.

54. Kalecki M. Political Aspects of Full Employment. *The Political Quarterly*. 1943. No. 14. P. 322-330.

55. King R.R., Smith V.L., Williams A.W., Boening A.W. The Robustness of Bubbles and Crashes in Experimental Stock Markets. *Nonlinear Dynamics and Evolutionary Economics*. UK, 1993. P. 183-200.

56. Kitchin J. Cycles and Trends in Economic Factors. *Review of Economics and Statistics*. 1923. Vol. 5. № 1, P. 10-16.

57. Kiyotaki N., Moore J. Credit Cycles. *Journal of Political Economy*. 1997. No. 105 (2). P. 211-248.

58. Korotayev A.V., Tsirel S.V. A Spectral Analysis of World GDP Dynamics: Kondratieff Waves, Kuznets Swings, Juglar and Kitchin Cycles in Global Economic Development, and the 2008-2009 Economic Crisis. *Structure and Dynamics*. 2010. Vol. 4. № 1, pp. 3-57.

59. Krugman P. The Return of Depression Economics and the Crisis of 2008 USA, 2015. 208 p.

60. Kydland F., Prescott E. Time to Build and Aggregate Fluctuations. *Econometrica*. 1982. Vol. 50. № 6, P. 1345–1370.

61. Laeven L., Valencia F. Systemic Banking Crises Database: An Update. IMF Working Paper 12/163. Wash. : International Monetary Fund, 2012.

62. Minsky H.P. The Financial Instability Hypothesis. *Levy Economics Institute of Bard College*. 1992. No. 74. P. 1–10.

63. Modeli postkrizisnogo razvitiya; global'naya voina ili novyi konsensus: Mezhdunarodnoe issledovanie. M., 2010. 130 s.

64. Obstfeld M. The Logic of Currency Crises. URL: <http://www.nber.org> (Date of access: 03.10.2021).

65. Polleit T. Manipulating the Interest Rate: a Recipe for Disaster. URL: <https://mises.org/library/manipulatinginterest-rate-recipe-disaster> (Date of access: 08.10.2021).

66. Porter M.E. On Competition, Updated and Expanded Edition. Harvard: Business School Press. 2008. 576 p.

67. Radelet S., Sachs J. The East Asian Financial Crisis: Diagnosis, Remedies, Prospects. *Brookings Papers on Economic Activity, Economic Studies Program*. 1998. Vol. 29 (1). P. 1–74.

68. Rostow W. Why the Poor Get Richer and the Rich Slow Down: Essays in the Marshallian long period. Austin: University of Texas Press, 1980. 376 p.

69. Samuelson P.A. Interactions between the Multiplier Analysis and the Principle of Acceleration. *Review of Economic Statistics*. 1939. No. 21 (2). P. 75–78.

70. Shimer R. Labor Markets and Business Cycles. *NBER Reporter*. 2008. Vol. 8. № 3, pp. 10–14.

71. Stadler G.W. Real Business Cycles. *Journal of Economics Literature*. 1994. XXXII. P. 1750–1783.

72. Summers L.H. Some Skeptical Observations on Real Business Cycle Theory. *Federal Reserve Bank of Minneapolis Quarterly Review*. 1986. No. 10 (4). P. 23–27.

73. The weeds of destruction. URL:

<http://www.economist.com/node/6878597> (Date of access: 08.10.2021).

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України